

UNIVERZITA JANA AMOSE KOMENSKÉHO PRAHA

BAKALÁŘSKÉ, KOMBINOVANÉ STUDIUM

2013–2016

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Jana Nádvorníková

**Vliv rodinného prostředí na sklon
k šikanování**

Praha 2016

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Nataša Kocourková

JAN AMOS KOMENSKY UNIVERSITY PRAGUE

BACHELOR COMBINED (PART TIME) STUDIES

2013-2016

BACHELOR THESIS

Jana Nádvorníková

**Influence of family environment on
propensity to bullying**

Prague 2016

The Bachelor Thesis Work Supervisor:

Mgr. Nataša Kocourková

Prohlášení

Prohlašuji, že předložená bakalářská práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracovala samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpala, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použitých zdrojů.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v univerzitní knihovně.

V Praze dne

.....

Poděkování

Děkuji paní Mgr. Nataše Kocourkové za odborné vedení a cenné připomínky při zpracování bakalářské práce.

Anotace

Bakalářská práce se zaměřuje na jednu z příčin vzniku šikany na základních a středních školách, a to osobnost agresora a její vytváření. Významnou součástí vytváření osobnosti je výchova probíhající v rodinách a na základě tohoto předpokladu práce zkoumá přímé vztahy mezi rodinou, ze které agresor pochází, a jeho sklonu k agresi a způsobům, jakými svou agresi projevuje. Výzkumnou metodou interview s učiteli je postupně prokazován velmi silný vztah mezi výše uvedenými proměnnými.

Klíčová slova

Agrese, Násilí, Problémová rodina, Šikana, Rodinné prostředí, Výchova v rodinách

Abstract

This bachelor's thesis focuses on one of the causes of bullying in elementary and secondary schools, and the personality of the aggressor and its creation. An important part of creating a personality is upbringing within the families and on that basis the thesis explores the direct relationships between the family, which the aggressor comes from, and his propensity to aggression and the ways he manifests his aggression. There is gradually demonstrated a very strong relationship between the aforementioned variables by the research method of interview with the teachers.

Keywords

Aggression, Violence, Problematic family, Bullying, Family environment, Upbringing within families

OBSAH

ÚVOD.....	- 9 -
TEORETICKÁ ČÁST.....	- 10 -
1. PROBLÉMOVÁ RODINA	- 10 -
1.1 Rodina.....	- 10 -
1.2 Funkce rodiny	- 11 -
1.3 Rodiny nefunkční.....	- 12 -
1.4. Typické vady problémových rodin	- 14 -
2. VÝVOJ AGRESIVITY A NÁSILNÉHO CHOVÁNÍ.....	- 16 -
2.1. Formy a druhy agrese	- 17 -
2.1.1. Instrumentální x emocionální agrese	- 17 -
2.1.2. Rozlišení agrese dle praktického hlediska	- 17 -
2.1.3. Moyerova klasifikace.....	- 18 -
2.1.4. Skupinová agrese x individuální.....	- 19 -
2.2. Příčiny agresivního chování.....	- 19 -
2.2.1. Vrozená agresivita	- 20 -
2.2.2. Oslabení či porucha centrálního nervového systému (CNS).....	- 21 -
2.2.3. Naučená agresivita.....	- 21 -
2.3. Důsledky použití agrese.....	- 22 -
2.4. Profil agresora.....	- 25 -
3. DRUHY PROBLÉMOVÝCH RODIN S DŮRAZEM NA VÝCHOVU K AGRESI.....	- 28 -
PRAKTICKÁ ČÁST	- 32 -
4. INTERVIEW S UČITELI.....	- 32 -
4.1. Obsah a cíle výzkumu.....	- 32 -
4.1.1. Stanovení výzkumného problému	- 32 -
4.1.2. Definování hlavních pojmů	- 32 -
4.1.3. Stanovení hypotézy.....	- 33 -

4.1.4.	Výzkumný soubor	- 33 -
4.1.5.	Výběr výzkumného vzorku.....	- 33 -
4.1.6.	Výzkumné metody	- 33 -
4.2.	Příklad 1 – Hana, 9. třída	- 34 -
4.3.	Příklad 2 – Petr, SEPTIMA	- 37 -
4.4.	Příklad 3 – Šimon, 7. třída	- 41 -
4.5.	Příklad 4 – Eva, 7. třída	- 44 -
4.6.	Příklad 5 – Filip, 2. ročník učiliště.....	- 48 -
4.7.	Shrnutí výsledků	- 51 -
	ZÁVĚR	- 55 -
	SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ.....	- 57 -
	SEZNAM TABULEK A GRAFŮ.....	- 60 -

ÚVOD

Téma šikany ve školách je stále aktuální, mnoho odborníků upozorňuje na problémy, s nimiž se dnes žáci potýkají a prevenci, která by mohla pomoci. Jeden z výzkumů, který oslovil více než 6 000 žáků, přišel dokonce s výsledkem, že na druhém stupni základních škol bylo šikanováno až 41 % žáků.¹ Vysvětlit, proč k šikanování v takové míře dochází je do jisté míry i cílem této bakalářské práce.

Ve většině případů se šikana vyvíjí postupně, začíná ústrky, pokračuje ponižováním, může ji provázet fyzické násilí a končí naprostou podřízeností agresorovi nebo celé skupině. Iniciátorem tohoto vývoje je vždy agresor, jehož k agresivnímu chování vedou určité okolnosti, těmi jsou prostředí, ve kterém se pohybuje (šance někoho šikanovat), a jeho osobní dispozice k proměně v agresora. Předložená práce pracuje s tezí, že velmi významným podnětem k projevenému sklonu k agresii je výchova, potažmo rodinné prostředí, ze kterého agresor pochází. Zatímco například prof. Michal Kolář uvádí, že *„je zapotřebí souhry řady příčin a podmínek v oblasti dědičnosti, mozku a rodinného prostředí“*,² PaedDr. Zdeněk Martínek považuje rodinu za základní příčinu:

*„Často si klademe otázku, proč se dítě stane agresorem, co ho vede k tomu, že záměrně a často velmi brutálně někomu ubližuje. Myslím si, že základní příčina je vždy v rodině. Za svou praxi jsem se nesetkal s případem, kdy by v rodinné atmosféře u agresora bylo naprosto vše v pořádku.“*³

Míra vlivu rodinného prostředí na sklon k agresii je i základním předmětem zkoumání předložené práce. Základní hypotéza byla postavena na přístupu PaedDr. Martínka a cílem práce je prokázat vliv rodinného prostředí jako základní příčinu šikanování, tj.: **„Základní příčinou agresivního chování agresorů v případech šikanování je negativní vliv rodinného prostředí.“** Tato hypotéza je v práci potvrzena, výsledky v praktické části práce, která analyzuje pět případů výskytu šikany, ukazují, že ve všech pěti případech lze označit rodinné prostředí agresora jako problematické a lze vysledovat i přímý vliv rodinného prostředí na sklon k agresii dítěte a dokonce i na způsoby šikanování.

¹ Herzog R., 2009, str. 23

² Kolář M., 2001, str. 78

³ Martínek Z., 2007, str. 19

TEORETICKÁ ČÁST

1. PROBLÉMOVÁ RODINA

1.1 RODINA

„Od nepaměti žili lidé v rodinách. Nevíme o žádném období, ve kterém by tomu tak nebylo. A nevíme o žádných lidech, kteří by dokázali nadlouho zrušit, nebo něčím nahradit rodinu.... Znovu a znovu, navzdory navrhovaným změnám a v současnosti probíhajícím experimentům, potvrzují lidská společenství svoji závislost na rodině jako základní jednotce lidského života – na rodině sestávající se z otce, matky a dětí.“

antropoložka Margaret Mead

Rodina je nejen základní ekonomickou jednotkou ve společnosti, ale také důležitým socializačním faktorem, což znamená, že každému jedinci pomáhá včleňovat se do společnosti. V životě každého jedince má rodina velký význam. Je to místo, kde se dítě narodí, kde roste, vyvíjí se, a to především za podpory rodičů, kteří se o něj starají a snaží se z něj vychovat samostatného a spořádaného jedince. Rodiče hrají v životě dítěte velkou roli - jsou pro něj zprostředkovatelem procesu socializace a také od nich děti přejímají určité způsoby chování. Proces socializace lze rozdělit na primární a sekundární. Během primární socializace probíhající v dětství v rodině dítě získává základní návyky a způsoby komunikace a učí se společenským normám, trvá cca do 3 let věku dítěte. Sekundární socializace se vyznačuje vstupem dalších socializačních faktorů (např. školka, škola, zájmové kroužky, zaměstnání, atd.), avšak vliv rodinného prostředí je stále významný. Bakalářská práce se zaměřuje na základ procesu socializace, tedy socializaci primární, která probíhá výlučně v rodině, i socializaci sekundární, která probíhá v rodině z velké části. V obou případech rodina velmi významně ovlivňuje žákovy postoje, názory, vlastnosti a schopnosti, a v návaznosti na to také vlastní umění začlenění se do společnosti ostatních žáků a přijetí nových neznámých společenských rolí.⁴

⁴ Helus Z., 2007, str. 135

Pro účely této práce je rodina vnímána jako okruh lidí, kteří se bezprostředně podílejí na primární socializaci jedince. Šíře tohoto okruhu se postupně změnila, zatímco v minulosti pospolu běžně žil vysoký počet rodinných příslušníků, v současnosti je typickou rodinou tzv. rodina nukleární (jádrová), sestávající pouze z rodičů a dětí, kteří navštěvují ostatní rodinné příslušníky zřídka.⁵ Podoba rodiny vykazuje oproti minulosti mnohé rozdíly také ve vnitřních vazbách a ve způsobu života, který se mění pod tlakem a v souladu s vývojem české společnosti, jejími sociálně ekonomickými, politickými i společenskými proměnami.⁶

1.2 FUNKCE RODINY

Rodina je v podstatě mikrosvět, vzorová společnost, ve které se dítě učí základní vzorce chování, návyky, dovednosti a strategie, které mu později slouží při jeho pohybu ve společnosti, především v interpersonálních vztazích. A to jak v pozitivním, žádoucím smyslu, tak ve smyslu negativním.

Rodina plní několik důležitých funkcí:

- reprodukční – plození potomků
- ekonomickou – hmotné zajištění rodiny
- emocionální – citové zázemí pro své členy
- socializační – učí děti základním společenským návykům, normám a komunikaci.⁷

Pokud rodina neplní své základní požadavky a úkoly, které se od ní očekávají, dochází k poruchám, které mohou pro rodinu znamenat velký problém. Nedostatky rodiny se poté objeví v nekvalitních postojích dítěte, špatných návycích a vlastnostech, které dítě samo nedokáže překonat.

⁵ I tento fakt - postoj ke kontaktu s širším rodinným kruhem - je jedním ze socializačních činitelů.

⁶ Marešová M.; Maříková H., 2000, tématu se věnuje celá studie

⁷ Lovasová L.; Hanušová J.; Hellebrandová K., 2005, str. 15

1.3 RODINY NEFUNKČNÍ

Profesor J. Dunovský vytvořil v roce 1987 dotazník funkčnosti rodiny (DFR). Opírá se o hodnocení 8 diagnostických kritérií,⁸ podle kterých se zjišťuje funkčnost rodiny. Na základě dotazníku funkčnosti rodiny byla vytvořena klasifikace čtyř typů rodin: rodina funkční, rodina problémová, rodina dysfunkční a rodina afunkční.⁹

Funkční rodina je pro dítě velmi příhodná a zajišťuje dobrý a řádný vývoj dítěte. Snaží se zajistit soulad tělesného a duševního rozvoje dítěte. Dítě pocházející z takové rodiny ví v každé životní situaci, že se na svou rodinu může obrátit a rodina mu pomůže. Dle výzkumů v běžné populaci patří mezi funkční rodiny cca 85% všech rodin.

Problémová rodina se charakterizuje výskytem závažných poruch jedné nebo několika funkcí. Vývoj dítěte tyto poruchy ale stále ještě neohrožují. Rodina dokáže ve většině případů problémy řešit pomocí vlastních sil. Může ale také dojít k sledování rodiny pomocí systému orgánů sociálně-právní ochrany dětí, který na ni zaměří aktivní pozornost. Protože aby dítě zdárně vyrůstalo, potřebuje zázemí. V rodinách, kde dítěti chybí dostatečné uspokojování jeho potřeb a systematická příprava na život v dospělosti i k vlastnímu rodičovství, získávají špatný model mezilidských vztahů. V běžné populaci se vyskytuje okolo 12,5 % problémových rodin.¹⁰

Dysfunkční rodina se vyznačuje vážnými poruchami více nebo všech funkcí rodiny. Tyto poruchy současně ohrožují nebo poškozují rodinu jako celek a velmi poškozují vývoj a prospěch dítěte ve škole. Tento typ poruch již rodina zpravidla nezvládá řešit sama a je nutný zásah zvenčí – sanace rodiny. V dysfunkční rodině bývá narušena sociálně – výchovná funkce a nejhůře je na tom dítě, které potřebuje citové bezpečí. Jestliže nenachází porozumění, cítí se ohrožené. S touto situací se snaží vyrovnat, jenomže je v nevýhodě ve srovnání s dospělým. Často nepřiměřeně reaguje a může docházet k nevhodnému chování. Mnohdy napodobuje chování svých rodičů a časem si osvojuje i jejich model chování. Mezi dysfunkční rodiny patří asi 2% rodin z běžné populace.

⁸ Mezi těchto 8 kritérií patří: složení rodiny, stabilita rodiny, sociálně – ekonomická situace, osobnost rodičů, osobnost sourozenců, osobnost dítěte, zájem o dítě a péče o dítě. Největší význam je přikládán stabilitě rodiny, osobnosti rodiče a zájmu a péči o dítě. Dotazník byl vytvořen v roce 1987, a tedy pro dnešních poměrů se používá v upravených formách.

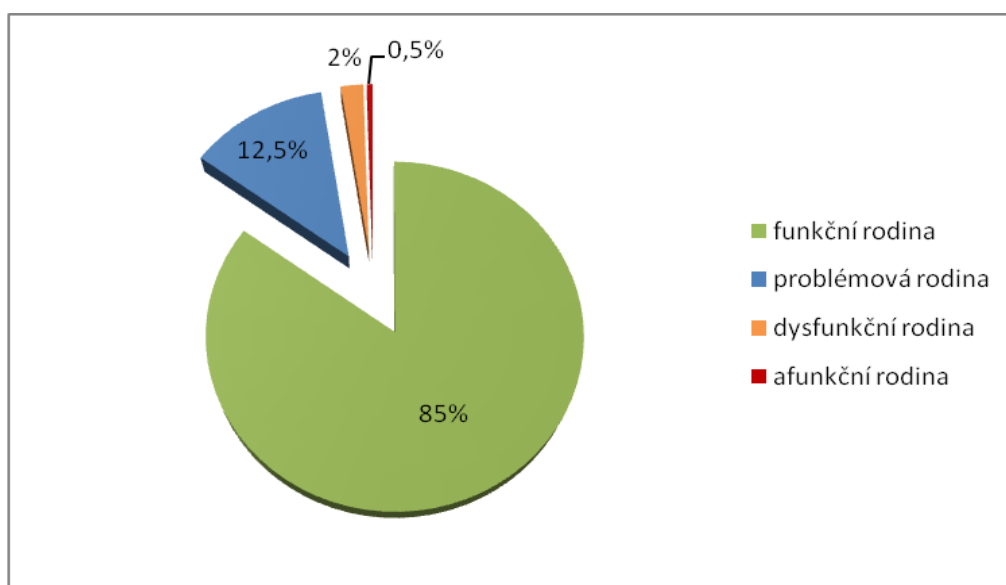
⁹ Dunovský J., 1999

¹⁰ Lovasová L.; Hanušová J.; Hellebrandová K., 2005, str. 16

Afunkční rodina, je rodina, ve které jsou tak závažné poruchy, že rodina přestává plnit svůj základní úkol, dítěti značně škodí či ohrožuje jeho existenci. Sanovat v této rodině je již zbytečné. Řešením pro dítě je jeho odebrání, odchod z rodiny a následné umístění do náhradní rodiny. Tento případ se objevuje asi u 0,5 % rodin v běžné populaci.¹¹

Dysfunkční a afukční rodiny představují v tomto rozdělení rodiny, které již nejsou schopné dlouhodobě samostatně fungovat. V takových případech zpravidla dochází k zásahům ze strany státu a v mnoha případech k rozdělení rodiny a odebrání dítěte a jeho dobrovolného nebo nedobrovolného přesunu k opatrovníkům nebo pěstounům (ať už příbuzným nebo jiným), případně k přesunu do dětského domova. Tyto případy nejsou dále v práci zkoumány a ta se věnuje rodinám „problémovým“.

Graf 1. Rozložení typů rodin v běžné populaci dle jejich funkčnosti

Zdroj: vlastní zpracování z: Hanušová, J.; *Rodina*, Dostupné na: <http://www.praha13.cz/file/rja1/Rodina.pdf>

Další vymezení problémové rodiny uvádí ve své knize profesor Z. Helus. Dle jeho rozlišení socializační a další funkce rodiny zaměřené na výchovu dítěte mohou být nenaplněny ve dvou situacích.

- První je případ, kdy okruh lidí, kteří by měli rodinu tvořit, nedoradí pohromadě a dítě je izolováno od zásadních poznání a vytváření návyků. Například syn vychovávaný pouze matkou (typický příklad neúplné rodiny)

¹¹ Hanušová, J.; *Rodina*, dostupné na: <http://www.praha13.cz/file/rja1/Rodina.pdf>

může mít problém s identifikací sebe sama jako muže¹² a zároveň mu může chybět identifikace partnerského vztahu, jehož fungování není v rodině záměrně výchovným prvkem, avšak jeho přítomnost je dětmi vnímána. Dítě z neúplné rodiny může být také negativně ovlivněno vědomím, že je v něčem jiné než jeho vrstevníci z úplných rodin. Mezi základní znaky současné české rodiny je řazeno několik jejích charakteristik, které rozdělení rodin motivují, především vysoká celospolečenská tolerance vůči rozvodům a orientace na zájem jednotlivce.¹³

- Druhým případem je rodina, která splňuje základní funkční požadavek, tj. obsahuje otce a matku, žijící v jedné domácnosti, avšak jejich způsob chování brání tomu, aby byly naplněny základní funkce rodiny, včetně umožnění procesu socializace dítěte. Úroveň deviace chování rodičů může být v tomto případě různá a tyto problémové rodiny je pak možné rozdělovat do skupin podle míry nenaplnění klasických základních funkcí rodiny.

Vymezení problémové rodiny pro účely této práce vychází z druhého případu neplnění základních rodinných funkcí. Práce se věnuje z většiny rodinám, které jsou úplné a na první pohled v některých případech i bezproblémově fungující. Vyznačují se však nějakou charakterovou vadou, která může nepříznivě ovlivňovat proces socializace dítěte a může tím v dítěti vyvolávat agresi vůči svým vrstevníkům a dalšímu okolí.

1.4. TYPICKÉ VADY PROBLÉMOVÝCH RODIN

Základní a střední školy navštěvuje aktuálně cca (1 289 679)1 387 000 žáků.¹⁴ Z problémových rodin dle výše uvedených poměrů tedy pochází cca 173 000 žáků a při aktuálním průměrném počtu přibližně 1,5 dětí na jednu matku je problémových rodin

¹² Helus Z., 2007, str. 142

¹³ Výrost J., 1998, str. 305

¹⁴ Český statistický úřad, dostupné na: <https://www.czso.cz/csu/czso/ceska-republika-od-roku-1989-v-cislech#12>

vychovávajících dítě nebo děti na základních nebo středních školách minimálně 115 000.¹⁵

Pro problémovou rodinu jsou typické následující zdroje charakterových vad:

1. nevyhovující životní prostředí: špatné bytové podmínky, zdravotní problémy, špatné vztahy se sousedy

2. vážné ekonomické problémy: nedostatek finančních prostředků domácnosti

3. zvyky, návyky, zlozvyky: špatná osobní hygiena, kouření, nadměrná konzumace alkoholu, neudržování čistoty v domácnosti

4. sobectví: odmítání jednoho z rodičů podílet se na chodu domácnosti, věnování se vlastním zájmům na úkor rodiny

5. nedodržování zásady rovnosti: jeden rodič disponuje vyšší částí příjmů a ponechává si ji pro svou potřebu, o rodinných záležitostech rozhoduje sám

6. rozdílné výchovné působení jednoho z rodičů: jeden rodič uplatňuje striktní pravidla ve výchově, druhý přistupuje k výchově liberálně

7. preference některého dítěte: rodiče se staví vždy na stranu pouze jednoho ze svých dětí

8. rodiče jsou jednostranně orientováni na kariéru: rodiče dávají přednost kariéře, o děti nejeví zájem, nemají na ně dostatek času, jsou lhostejní, citově ochladlí

9. Rozpory s prarodiči: problémový vztah s prarodiči, konflikty.¹⁶

¹⁵ Čísla jsou uvedena pro ilustraci a neuvažují případný rozdílný průměrný počet dětí v rodinách problémových a neproblemových. Za předpokladu, že v problémových rodinách je počet dětí vyšší, týkal by se život v problémové rodině ještě více žáků, než je uvedeno v práci.

¹⁶ Prekopová J., 2001, str. 83

2. VÝVOJ AGRESIVITY A NÁSILNÉHO CHOVÁNÍ

„Dítě, stejně jako rostlina, zahrnuje sice již v semeni základní možnosti rozvoje, avšak to, co z něj vzejde, závisí v každé etapě vývoje na vhodných podmínkách růstu.“

N. Peseschkian

Agrese znamená v pravém slova smyslu napadení jakéhokoli druhu nebo zastrašování napadením. V takto širokém významu se používá například u napadení jednoho státu druhým, napadení organismu virem nebo napadení člověka medvědem. Tzv. vnitrodruhová agrese pak znamená řešení určitých potřeb za pomoci násilí mezi příslušníky stejného druhu. Může se jednat o rvačku mezi dvěma psy, boj mezi dvěma jeleny v říji, přepadení člověka člověkem za použití zbraně nebo o šikanu na základních školách.¹⁷

Každá vnitrodruhová agrese je zapříčiněna určitými vlastními biologickými potřebami a pudy, přičemž k jejich uspokojení je často možné použít agresi. U každého člověka lze pozorovat určitý sklon k agresivitě, který je z části vrozený a z části naučený. Umění ovládat sklon k agresivitě je pak základním předpokladem přiměřených reakcí na různé konfliktní podněty, které mohou dítě ve škole potkat. Problémem není existence agrese jako taková, protože prostřednictvím přiměřené agrese lze například ochraňovat slabší jedince i sebe před bezprávím. Problémy vyvstávají z vysokého sklonu k agresi a z jeho neovládnutí, vedoucím k nepřiměřeným reakcím.¹⁸

Agresivitu je možné v širším slova smyslu rozdělovat dle morální náplně chování na:

- **prosociální agresivitu** (například ve sportu)
- **antisociální agresivitu** (má ničivý protispolečenský charakter).

Agresivní chování může být:

¹⁷ Říčan P., 2010, str. 35

¹⁸ Nytrová O.; Pikálková M., 2007, str. 48

- **řízené** – agresor jí plánuje, organizuje (někdy je pokládána za nutnou, oprávněnou, agresor bojuje o svou samostatnost a nezávislost)
- **neřízené** - afektivní, může mít ráz kriminálního chování.

2.1. FORMY A DRUHY AGRESE

2.1.1. INSTRUMENTÁLNÍ X EMOCIONÁLNÍ AGRESE

U instrumentální agrese se agresor snaží dosáhnout svého cíle. Zraní-li se kvůli tomu jiná osoba, jedná se již o sekundární efekt. Agresor jedná dle předem připraveného plánu a uvažuje o možných variantách průběhu jednání. Nejčastěji se objevuje v případech, kdy oběť omylem naruší plány agresorovy, který se předem rozhodl použít všech prostředků, aby výsledek jeho plánu odpovídal předem vypracovanému záměru. Pro agresora je typická malá emocionální angažovanost, jež je vyšší v případě, že oběť klade odpor a svědomí zůstává neprobuzené.

Emocionální (zlostná, hněvivá, afektivní) agrese se spouští na základě negativních emocí (hněvem, frustrací, vnitřním napětím). Agresor reaguje na určitý podnět, který u něj vyvolal prudkou impulsivní reakci. Agresor se pomocí ní nesnaží dosáhnout svých cílů, pro agresora je cílem sama o sobě. Nebývá promyšlená dopředu, propuká náhle a jedinec nemá čas promýšlet právní důsledky svého činu, jedná se o bezprostřední reakci.¹⁹

2.1.2. ROZLIŠENÍ AGRESE DLE PRAKTICKÉHO HLEDISKA

Z hlediska praktického je možné následující rozlišení agrese:

1. **přímá agrese** - agresor napadá cílový objekt
2. **nepřímá agrese** – agresor napadá něco, co souvisí s cílovým objektem (např. poškozování majetku, který je ve vlastnictví objektu agrese)

¹⁹ Čermák I., 1998

3. **verbální** - jedná se o slovní napadání druhé osoby či skupiny osob (nadávky, vyhrožování, apod.)

4. **fyzická** – k agresivnímu chování jsou využívány buď části těla či různé nástroje (vyskytuje se častěji u malých dětí, ale v průběhu socializace ustupuje k jiným formám agrese)

5. **pasivní** (skrytá forma agrese) – jedná se o pasivně agresivní chování, agresor jakoby skrývá svůj pravý záměr (např. odmítnutí s někým mluvit, nezastat se druhé osoby).²⁰

2.1.3. MOYEROVA KLASIFIKACE

I. Čermák uvádí ve své knize starší Moyerovu klasifikaci, jejímž základem je studium chování zvířat, ale je podnětná i pro porozumění lidské agresi. Obsahuje sedm různých druhů agrese:

1. **predátorská agrese** – jedná se o útočné chování zvířete proti přirozené kořisti

2. **agrese mezi samci** – slouží k utvoření hierarchie ve skupině

3. **agrese vyvolaná strachem** - vyskytuje se v případech, kdy jedinci není umožněn únik a jedinec se cítí ohrožen, vždy se jedinec nejprve pokusí o útěk

4. **dráždivá agrese** - je vyvolána různými objekty, předchází jí frustrace, bolest, hlad, apod.

5. **mateřská agrese** - reakce matky v případě ohrožení jejího mláděte

6. **sexuální agrese** – vyvolávají ji stejné podněty, jež jsou příčinou sexuálních reakcí

7. **agrese jako obrana teritoria** - objevuje se jako reakce na narušení již vymezeného území.²¹

²⁰ Toto třídění agrese je vytvořeno dle amerického psychologa Arnolda H. Busse (Dařílek P., 2013, str. 10).

²¹ Čermák I., 1998, str. 10

2.1.4. SKUPINOVÁ AGRESE X INDIVIDUÁLNÍ

Dále v pohledu na agresi rozlišujeme agresi skupinovou a individuální. Pokud jedinec náleží k nějaké skupině, získává tím skupinovou identitu, která snižuje některé složky individuality (mění jeho uvažování, citové prožívání apod.), skupina jedinci dodává pocit větší moci a snižuje jeho individuální zodpovědnost. Jedinec tak nepocituje úzkost ze samostatného rozhodování, jelikož nespolehá pouze na sebe.²²

Individuální agrese je prováděná samotným jedincem, u většiny případů bývá neplánovaná, agresor podléhá impulsivním reakcím.

2.2. PŘÍČINY AGRESIVNÍHO CHOVÁNÍ

„Člověk přichází na svět jako biologická bytost s výraznou dispozicí k socializaci. Pod vlivem prostředí se konkrétní dispozice buď rozvine, nebo vyhasne, a to platí i o agresivních dispozicích. Agresivní chování jedince je tedy vždy ovlivněno komplexem příčin.“²³

Existuje řada faktorů, jejichž působením získává jedinec dispozice k agresivnímu chování. Projevují se zde na jednu stranu biologické předpoklady, na druhou stranu i nepříznivé vlivy sociálního prostředí. Jde o interakci rizikových vlivů.²⁴

Příčiny vzniku agresivního chování popisuje řada hypotéz. S. Freud na základě nesmyslného ničení lidských životů za první světové války propracoval pudovou teorii agresivity. Dle jeho hypotézy nelze změnit chování jedince, který má predispozice (pudy) k agresivnímu chování, tendence k takovému chování však lze redukovat. J. T. Dollard přišel s odlišným vysvětlením – s hypotézou o frustraci a agresi. V ní vyjadřuje v zásadě behavioristickou tezi, že agrese je vždy důsledkem nějaké frustrace a přítomnost frustrace nutně vede ke vzniku agrese. Vytvoření této hypotézy předcházely jeho experimenty s dětmi. Tuto teorii dále rozšířil L. Berkowitz o důležitou variantu: Vyšel z toho, že frustrace zpravidla nevyvolává přímo agresi, nýbrž strach.

²² Vágnerová M., 2001

²³ Kocurová M., 2002, str. 2

²⁴ Vágnerová M., 2001

Spontánní reakce na odvrácení strachu je pak agresivní, zvláště při nezdařené integraci jedince do skupiny.²⁵

2.2.1. VROZENÁ AGRESIVITA

Každý člověk má v sobě určité pudy a instinkty, jedním z těchto pudů je použití násilí pro dosažení cíle neboli instinktivní vnímání násilí jako nejlepšího možného prostředku. Lidská kultura a rozum pomáhají jedinci neřídít se pouze pudy a instinkty, nicméně jejich význam je velký. Různé pudy a instinkty se také vzájemně doplňují a můžou se posilovat nebo působit proti sobě. Například sexuální pud může jedince natolik ovládnout, že pud k agresivitě ovládne lidskou mysl. Stejně tak různé psychické poruchy mohou agresivitu vyvolávat a i samotný sklon k nadměrné agresivitě může být psychickou poruchou.

U dětí se sklon k agresivnímu chování (geneticky daný) projeví nejdříve v podobě úrovně temperamentu. Důsledkem bývá, že tyto děti se vyznačují vyšší impulsivitou, častěji bývají podrážděné a mají menší citlivost pro zpětnou vazbu. U většiny případů jsou tyto predispozice zděděny po jednom z rodičů. Z toho důvodu je velmi nelehké určit, které vlastnosti dítě získalo geneticky a které si osvojilo na základě výchovy od svých rodičů. Rodič sám se totiž většinou chová problematicky a dítě tak nevhodným způsobem ovlivňuje. Velmi často také dochází k tělesným trestům a týraní u takových jedinců.²⁶

Genetické predispozice k agresivnímu chování mívají děti s disharmonickým vývojem osobnosti často v kombinaci s odchylkami citového prožívání. Agresivní chování se u nich projevuje již v poměrně raném věku a výchovou lze velmi málo ovlivnit. Takové děti poté odmítají společensky uznávané normy a preferují vlastní pravidla chování, jejichž cílem je pouze vlastní uspokojení bez ohledu na ostatní.²⁷

²⁵ Dostupné na: <http://ografologii.blogspot.cz/2010/01/agrese-nasili.html>

²⁶ Widom C., Newman J., Nathan S., 1985, Matoušek, 1997

²⁷ Vágnerová, 2004, str. 81

2.2.2. OSLABENÍ ČI PORUCHA CENTRÁLNÍHO NERVOVÉHO SYSTÉMU (CNS)

Dalším rizikovým faktorem pro zvýšené predispozice k agresivnímu chování je oslabení nebo porucha centrálního nervového systému (CNS), převážně na bázi prenatalních či perinatálního poškození. Sklony k agresi se objevují především u dětí se syndromem hyperaktivity, po úrazech hlavy a u některých epilepsií. Tyto děti trpí emoční labilitou, větší impulzivitou a menší schopností sebeovládání. U takto postižených dětí je agresivní projev spíše záležitostí neschopnosti sebeovládat se. Nejsou schopny rozeznat nevhodnost svého jednání či se přizpůsobit běžným normám chování. Agresi je v tomto případě možné označit za jeden z příznaků onemocnění.²⁸ Například děti se syndromem hyperaktivity na bázi LMD se vyznačují častějšími potížemi s chováním a dostávají se častěji (v 11-25%) do nápravných zařízení.²⁹

2.2.3. NAUČENÁ AGRESIVITA

Člověk se učí v zásadě dvěma způsoby, a to vlastní zkušeností a vnímáním svého okolí. Již od raného dětství si dítě k agresivnímu chování vytváří určitý vztah, ten je závislý na tom, zda se mu agresivní chování vyplácí či ne. Pokud díky agresivnímu chování dosahuje svých cílů a není za něj potrestán, ukládá si dítě tento vzorec chování do své paměti. Je v podstatě jedno, jaké potřeby dítěte jsou zrovna uspokojovány, pokud chce malé dítě sladkost a bez potrestání si ji vymůže násilím, učí se, že agresivita je prospěšná.³⁰ Zde je významná role rodičů, kteří dítě vychovávají a zároveň jsou pro něj největším vzorem.

Odborníci a psychologové se ne vždy shodnou na tom, do jaké míry je agresivita vrozená a do jaké míry je naučená, shodnou se však na tom, že vrozená agresivita se dá cvičením vypilovat do obrovských rozměrů. Např. Dr. Kolář tvrdí, že: „*V lidech je skryta destrukce, která se za určitých podmínek dá do pohybu. Člověk musí být morálně hodně silný, aby odolal.*”³¹ To, že se v každém z nás agresivita skrývá a může vyplout na povrch, bylo v minulosti dokázáno také mnoha pokusy na mladých lidech.

²⁸ Vágnerová, 2004, str. 81

²⁹ Matoušek, 1997

³⁰ Řičan P.; Janošová P., 2010, str. 39

³¹ Kolář M., 1997, str. 56

Agrese jako reakce na frustraci

Frustrace jako stav neuspokojení, který zapříčiňuje nedosažení určitého cíle, vede k agresi téměř vždy, a naopak, za většinou agresivních projevů můžeme nalézt frustraci.³²

Pokud nějaká z potřeb není uspokojována tak dlouho, až zaniká nebo dojde k uspokojení nějakým jiným způsobem (náhradním, nepřírozeným), bývá tento stav označován za psychickou deprivaci a bývá společensky a psychologicky mnohem závažnější. Často tak u dětí, které vyrůstají bez lásky rodičů nebo jednoho z rodičů dochází k odlišnému vývoji osobnosti pod vlivem deprivace.

U těchto dětí tak často dochází k tomu, že pomocí násilí tedy agresivního chování se snaží získat své právo na lásku. Zároveň tyto děti dosahují náhradního uspokojení tím, že ostatním dětem ubližují, snaží se nad nimi získat kontrolu, ovládnout je a chovají se velmi bezcitně. Často dochází také k tomu, že trápí zvířata nebo zcela nesmyslně kazí to, co ostatním dělá radost a zažívají přitom vnitřní uspokojení.

2.3. DŮSLEDKY POUŽITÍ AGRESE

Výše bylo nastíněno, že důsledky projevu agrese nemusí být nutně negativní, důsledky projevu nezvládnuté agrese, nepřiměřené agrese nebo zaujetí nesprávného postoje k agresi však již zpravidla negativní bývají. Nejzávažnějším důsledkem projevu agrese je pak šikanování, jež je projevem úmyslného a promyšleného použití agrese. Vrozená agresivita u agresora v případě šikanování na základních a středních školách vystupuje na povrch a opakovaným používáním agresivního chování a sledováním jeho zdánlivě pozitivních dopadů se agresivita stává také více a více naučenou.

Níže viz definice šikanování³³ podle metodického pokynu ministerstva školství ČR:

³² Reakcí na frustraci může být kromě agrese též únik do světa fantazie, do nemoci.

³³ Relativně novou kategorií a speciálně sledovaným problémem dětí je **kyberšikana**, která jako zbraně využívá sociálních sítí. Vybraná oběť je týrána vidinou zveřejnění urážlivého videa či fotografie na těchto společenských kanálech. Rizika jakékoli šikany jsou nevyčíslitelná a ještě bolestnější jsou její následky; oběť trpí frustrací sociálních potřeb, nízkým sebevědomím, což může vyvrcholit totálním vyčerpáním organismu a rozvojem psychosomatických onemocnění.

„Šikanování je jakékoliv chování, jehož záměrem je ublížit jedinci, ohrožit nebo zastrašovat jiného žáka, případně skupinu žáků. Je to cílené a obvykle opakované užití násilí jedincem nebo skupinou vůči jedinci či skupině žáků, kteří se neumí nebo z nejrůznějších důvodů nemohou bránit. Zahrnuje jak fyzické útoky v podobě bití, vydírání, loupeží, poškozování věcí druhé osobě, tak i útoky slovní v podobě nadávek, pomluv, vyhrožování či ponižování. Může mít i formu sexuálního obtěžování až zneužívání. Šikana se projevuje i v nepřímé podobě jako nápadné přehlížení a ignorování žáka či žáků třídní nebo jinou skupinou spolužáků. Nebezpečnost působení šikany spočívá zvláště v závažnosti, dlouhodobosti a nezřídka v celoživotních následcích na duševním a tělesném zdraví.“³⁴

Další definici šikanování uvádí ve své knize P. Mühlpachr: *„Za šikanování je považována systematická agrese, která je zpravidla opakovaná a dopouští se jí jednotlivec či skupina vůči jinému jednotlivci či skupině. Podstatné přitom je, že se nejedná o střetnutí rovnocenných partnerů v konfliktu, ale že oběť šikanování je vůči útočníkovi prakticky bezbranná. Může se jednat jak o násilné fyzické, tak i psychické či verbální. Se šikanováním se častěji setkáváme u chlapců. Působí zde pravděpodobně i vliv kulturních vzorů – mužnost projevovaná agresivním chováním.“³⁵*

Při posuzování vlivu problémové rodiny na postoje k agresi u dítěte tak lze zaměnit jeho nežádoucí postoj právě s jeho důsledkem ve formě šikanování ostatních. Důsledky výskytu problémové rodiny tak dostanou konkrétní podobu.

Šikana ve školách se nejčastěji vyskytuje na II. stupni základních škol a na školách středních. Data však ukazují, že postupně se zvyšuje počet dětí šikanovaných již na prvním stupni základních škol a případy šikany vzrůstají i ve školách mateřských.³⁶ Jeden z posledních výzkumů v ČR na téma šikany³⁷ proběhl pod vedením Dr. M. Koláře³⁸ a účastnilo se ho na 6 000 dětí základních škol. Výsledky ukázaly, že takřka každý druhý žák se s šikanováním setkal a každý pátý žák zažil i další formy násilí,

³⁴ MŠMT. *Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení*. Č.j. 24 246/2008-6, str. 1.

³⁵ Mühlpachr P., 2001, str. 80

³⁶ Řičan P. 2010, str. 16

³⁷ Je potřeba poznamenat, že je velice těžké měřit šikanu na školách. Brání tomu strach a obavy z dalšího stupňujícího ponižování a zesměšňování, neproškolený pedagogický personál, atd.

³⁸ Etoped a psychoterapeut, který se dlouhodobě zabývá školním šikanováním. Vytvořil původní speciální teorii, vnitřní diagnostiku a diferencovanou léčbu tohoto fenoménu. Je autorem několika knih a dlouhodobě spolupracuje s MŠMT ČR na koncepci prevence šikany.

například psychické deptání aj. Podle předběžných výsledků nejnovějšího výzkumu se s fyzickým nebo psychickým týráním setkalo více než dvakrát tolik dětí. Šikana se vyskytuje téměř bez výjimky na každé škole.³⁹ Existují již dílčí měření, která ukazují výskyt šikany od 11% do 40%.⁴⁰ Přesto však ani tato čísla moc neřeknou, pokud nedefinujeme přesně co je a ještě není šikana, jak dlouho ji budeme měřit, v jaké oblasti, apod. Sám Dr. Kolář odhaduje průměrný výskyt šikany na 20 %, což znamená, že každý páté, školou povinné, dítě je šikanované, případně šikanované teprve bude.⁴¹

Tabulka 1. Výsledky projektu Minimalizace šikany

Výzkum v rámci projektu Minimalizace šikany z roku 2005 ukázal, že:
40 % žáků na školách bylo šikanováno
Přes 44 % dětí se stalo svědkem šikany
Nejčastější formou šikany je posmívání, pomluvy a nadávky
Fyzickou šikanou trpí nejméně každý 10. šikanovaný
21% dětí je šikanováno každý den, 25% každý týden, 22% zhruba jednou měsíčně a 31% nejméně jednou za rok
Nejčastěji je agresor jeden (34%) či dva (24%)
Častěji šikanují chlapci (68%) než dívky (20%)
Nejčastěji šikanovanému pomohla třídní učitelka či kamarádi (shodně 25%), pomoc rodičů přišla v 12%, ve 21% nepomohl nikdo
Šikanovaní žáci se nejčastěji svěřují kamarádům (45%) a rodičům (39%)

Zdroj: Dostupné na: <http://novagenerace.com/spolecne-proti>

Průběžné statistiky Linky bezpečí ukazují, že šikana je skutečně závažný problém, jehož výskyt stále roste. Zatímco v roce 2000 bylo na Lince bezpečí věnováno tomuto tématu 2 % hovorů, v roce 2013 se jednalo již o 4% všech hovorů.⁴² Za příčiny růstu šikany mezi dětmi bývá označován úpadek školní kázně a autority učitelů, dále přílišná feminizace pedagogů, menší vliv rodiny, počítačové hry s brutálním obsahem, častá prezentace násilí v médiích a nedostatek etické výchovy na školách.⁴³

³⁹ <http://www.odrogach.cz/skola/sikana-a-nasili/myty-o-sikane.html>

⁴⁰ Dařílek P., 2013, str. 34

⁴¹ Bojobky.info, dostupné na: <http://www.bojobky.info/fast-defense/31-deti-a-mladez-statistika>

⁴² AXA, tisková zpráva, dostupné na: <https://www.axa.cz/getattachment/cf6e1ad2-925c-4b6e-bc05-50e986fb92ff/SIKANA-%E2%80%93-stale-capejsi-problem-dnesnich-deti.aspx>

⁴³ Říčan P., 2010, str. 17

Kazuistika

Známa je americká hra na věznici, některé pokusy byly však provedeny i v ČR, a to doktorem Kolářem, který se zabývá prevencí šikany pomocí her. Skupinu dětí ve školním věku rozdělil na dvě skupiny, z nichž jedna představovala agresory a druhá šikanované. Oba dva tábory pak zaujaly své role, stavěly se do pozic a používali verbálních prostředků stejně, jako při šikanování, přičemž bylo striktně zakázáno druhému ublížit. Z analýzy jejich chování však vyplynulo, že agresori projevovali velké nadšení ze svého chování a i po skončení hry projevovali známky agresorského chování, ačkoli už je o to nikdo nežádal. Dále byl patrný velký strach a frustrace u obětí, ačkoli tyto věděly, že se jim ve skutečnosti nemůže nic stát.

2.4. PROFIL AGRESORA

U většiny aktérů šikany můžeme nalézt určité shodné vlastnosti a to jak ve fyzických předpokladech, tak ve vzorcích chování.

V případě fyzických předpokladů se jedná u většiny případů o velmi zdatné, obratné a silné děti (zejména u chlapců).⁴⁴

Typická je pro agresory snaha o dominanci, snaží se o bezohledné prosazování svých cílů a touží ovládat druhé. Nedokážou se vcítit do pocitu svých obětí a jejich chování je pro ně pouze zábavou, neuvědomují si závažnost svých činů z hlediska druhých. Agresory většinou netrápí pocity viny, jejich svědomí není dostatečně vyvinuté, neuvažují nad tím, zda někomu ublížili a pokud jsou potrestáni, vnímají tento trest jako křivdu vůči nim.⁴⁵

U většiny dětí, které šikanují, se také projevuje uspokojení z viditelného strachu obětí, tento pocit, kdy z nich oběť má viditelný strach chtějí opakovat a postupně i zvyšovat.

⁴⁴ Tento jev však nemusí být pravidlem, existují i případy šikany, kdy inteligentní agresor využil ovlivnění skupiny k šikanování své oběti. Neplatí také tvrzení, že všechny silné děti mají sklon k šikaně.

⁴⁵ Lovasová L.; Hanušová J.; Hellebrandová K., 2005, str. 70

Z hlediska inteligence bývají agresori obvykle děti s nižším IQ a poruchami čtení (bývají také méně pozorní při vyučování a mívají horší hygienu). Není to však pravidlem, existují také případy velmi inteligentních agresorů.

Agresori nejčastěji pocházejí z disharmonického prostředí. Může se jednat o rodiny, kde jeden z rodičů či oba rodiče se dopouštějí na daném dítěti fyzického či duševního násilí. Nebo k takovému násilí dochází mezi rodiči navzájem. Převládají zde tresty, a to zejména tělesné, které mohou přerůst v týrání. Rodiče šikanujících dětí bývají tolerantnější k agresivnímu chování. Může se také jednat o rodinu, kde převládá lhostejnost, citový chlad či ponižování.⁴⁶

Tabulka 2. Typické vlastnosti agresora⁴⁷

Dominance
Sebestřednost
Bezohlednost
Snaha ovládat druhé
Nízká empatie
Bez svědomí
Nižší IQ

Zdroj: vlastní zpracování

Pro účely této práce je provedeno rozdělení agresorů do tří skupin podle Dr. Koláře tak, jak jej popsal v knize *Bolest šikanování*:

1. skupina – hrubý, nižší intelektuální úroveň, slabší sociální citění, impulsivní, se silným energetickým přetlakem, kázeňskými problémy, v některých případech spojený s činností skupin páchajících trestnou činností.

Vnější forma šikanování: jedinec proti své oběti používá především fyzickou převahu a sílu, šikanuje masivně, tvrdě a nelítostně, vyžaduje absolutní poslušnost, používá šikanování cíleně k zastrašování ostatních, dochází například k mlácení, pálení či škrcení obětí.

⁴⁶ Řičan P., 1995, str. 31-33

⁴⁷ Tyto vlastnosti u většiny agresorů převládají, ale existují i výjimky.

Specifika rodinné výchovy: agresor většinou zažívá podobné chování od svých rodičů, agrese a brutalita se vyskytuje často alespoň u jednoho z rodičů. Agresor za prohřešky bývá velmi tvrdě trestán (bitím, tvrdými zákazy), často dochází i k ponižování. Agresoři pak násilí jakoby svým obětem vrací či napodobují chování, které je dle jejich soudu přirozené.

2. skupina – velmi slušný, jemný, kultivovaný, narcisticky šlechtěný, sevřený, zvýšeně úzkostný, někdy i se sadistickými tendencemi v sexuálním smyslu. Učitelům se jeví většinou jako velmi slušný, vždy ochoten pomoci, často pro učitele jedinec s nejvyšším sociálním statutem ve třídě (stávají se například předsedou třídy).

Vnější forma šikanování: šikana probíhá bez přítomnosti svědků, agresor šikanu spíše pouze organizuje, sám se jí aktivně neúčastní.⁴⁸ Šikana formou násilí je cílená a rafinovaná.

Specifika rodinné výchovy: Jedinec je vychováván velmi tvrdě, jedná se o velmi důsledný a náročný přístup, někdy až vojenského drilu bez projevů lásky (dítě musí plnit všechny příkazy rodičů, svobodná vůle dítěte jakoby neexistovala). Toto zvýšené napětí poté dítě kompenzuje ve formě šikany.

3. skupina – „srandista“, optimistický, dobrodružný, se značnou sebedůvěrou, bezstarostný, výmluvný, nezřídka oblíbený a vlivný, často se brání slovy „to byla jenom legrace“, i tento typ agresora bývá často učiteli oblíben.

Vnější forma šikanování: Prostřednictvím šikany se snaží pobavit sebe i ostatní. Patrná snaha zdůraznit „zábavné“ stránky.

Specifika rodinné výchovy: u jedinců bývá patrná citová subdeprivace, tedy strádání z nedostatku mateřské lásky a absence duchovních a mravních hodnot v rodině. Příkladem je také rodina s nedostatkem času na výchovu nebo zároveň rodiče, kteří před výchovou a trávením času se svými dětmi uspokojují raději své jiné zájmy.⁴⁹

⁴⁸ Stává se, že učitel si takového agresora vybere jako pomocníka při vyšetřování šikany.

⁴⁹ Kolář M., 2005, str.86-87; Martínek Z., 2007, str. 19-21

3. DRUHY PROBLÉMOVÝCH RODIN S DŮRAZEM NA VÝCHOVU K AGRESI

„Všechny šťastné rodiny se navzájem podobají, každá nešťastná rodina, je nešťastná svým vlastním způsobem.“

Lev Tolstoj

Konkrétní příklady problémových rodiny (resp. jejich rozdělení) je převzato z knihy *Sociální psychologie pro pedagogy* prof. Heluse.⁵⁰ Dle jejich příslušných charakteristik a předchozího vymezení agresorů je pak daným skupinám problémových rodin přiřazeno odpovídající riziko konkrétního dopadu nenaplnění funkce socializace dítěte v rodině v podobě nesprávného postoje k agresi. Jako praktický dopad nenaplnění této funkce je pak uvažováno vystupování dítěte jako agresora vůči svému okolí.

Nezralá rodina

Nezralostí rodičů je myšlena nedostatečná schopnost odpovědnosti a zaměření životních hodnot, pramenící z nezralosti v oblasti zkušeností a citů. Problémy s nezralostí rodiny nastávají obvykle tehdy, kdy je dítě narozeno neplánovaně anebo jeho narození není naplánované s dostatečným uvědoměním si všech dopadů s tím spojených. Tyto nečekané dopady mohou v některých případech způsobit vědomý nebo podvědomě vnímaný záporný cit k dítěti a to může díky tomu postrádat projevy empatie, náklonnosti a lásky. Příliš mladá matka nezvládá stresově náročné situace (častý pláč, nemoc dítěte) nedokáže se vcítit do pocitů dítěte. Mladý otec obvykle mívá problém přizpůsobit se nově vzniklé situaci a změnit svůj dosavadní životní styl.⁵¹

Dítě vychovávané v takové rodině má pak předpoklady stát se agresorem – srandistou ze třetí skupiny výše popsaných agresorů. Takové dítě se z důvodu nedostatečného uspokojení potřeby lásky a vlastní identifikace v okruhu bližních snaží obvykle být středem pozornosti a za určitých okolností k tomu může využívat prostředky agrese.

⁵⁰ Helus Z., 2007, str. 153 - 163

⁵¹ Matějček Z., Dytrych Z., 2002, str. 127

Přetížená rodina

Přetížení rodiny má mnoho podob, rodina může být přetížena konflikty, starostmi o ostatní členy rodiny, citovým strádáním nebo bytovými a ekonomickými problémy. Přetížení obvykle vyúsťuje v nedostatek času, případně věnování pozornosti určitým věcem, na jejichž úkor jsou opomíjeny jiné. Důsledky vlivu na dítě jsou podobné jako v případě ad 1) a oba dva příklady takto problémových rodin k sobě mají blízko i samy o sobě, protože nezralá rodina se může lehce stát přetíženou v důsledku potřeby rychle eliminovat materiální nepřípravenost.

Ambiciózní rodina

Tato rodina se vyznačuje neustálým snažením dosáhnout vyššího postavení ve společnosti, přičemž čas, který tomu daní rodiče věnují, považují za správně strávený k tomu, aby se dítě mělo lépe. To může představovat nerealistický přístup k výchově dětí, avšak vlastní ambice jsou pouze původním motivem dalšího chování. Problém nastává až v případě, kdy se rodina díky svým ambicím stane přetíženou ad 2) nebo rozmazlující ad 6).

Perfekcionistická rodina

Dítě z perfekcionistické rodiny se ocitá v permanentní zátěži a pod nátlakem k vykazování perfektních výsledků. Z hlediska hodnocení dopadů ve výchově jsou směrodatné prostředky, které rodiče používají k donucení dítěte podávat požadované výkony, případně k jeho naučení perfekcionisticky se k sobě chovat. Velmi nevhodný je z hlediska dopadu na agresivitu dítěte zejména autoritářský postoj, viz bod 5). Další negativní dopady způsobuje zklamání ze sebe sama, které si dítě může chtít kompenzovat také agresivitou vůči ostatním.

Autoritářská rodina

Při porovnání vlivů různě problémových rodin na agresivitu dítěte je autoritářská rodina tou nejrizikovější. Vyznačuje se potlačováním vlastních iniciativ dítěte, vyžadováním automatické a slepé poslušnosti a častým používáním trestů. V krajních případech pak permanentní atmosférou strachu a násilí. Stejně jako ostatní základní rysy

chování je i případné autoritářství zakořeněno v dítěti a to jej pak považuje za obvyklý způsob chování ve společnosti.⁵² K projevům agresivity u takto vychovávaného dítěte dochází na základě kombinace dvou faktorů. Prvním je právě vnímání agresivního chování jako společensky přijatelného, druhým je potřeba kompenzace potlačování vlastní osobnosti, které dítě zažívá doma. Dítě z autoritářské rodiny může dle její definice spadat do první i druhé skupiny agresorů. Krajním případem autoritářského chování v rodině je týrání dětí (1. skupina), u těch je pak riziko výskytu používání nepřiměřené agresivity a šikanování nejpravděpodobnější.

Rozmazlující (protektionistická) rodina

Nezdravý vývoj osobnosti dítěte pramení v tomto případě v nedostatečném nebo nulovém vymezení hranic chování dítěte ze strany rodičů. Důsledkem takové výchovy je nesprávné vnímání autorit a agresivní chování dítěte může mít paradoxně stejný podtext jako v případě dítěte z rodiny autoritářské. Obě takové děti postrádají v životě obhajobu logické argumentace při prosazování vlastních potřeb nebo eventuálně při plnění povinností a napomáhání k uspokojení potřeb druhých. Na rozdíl od autoritářské rodiny však rozmazlující rodina neprezentuje násilí jako obvyklou součást lidského jednání, a proto je agresivní chování dítěte z rozmazlující rodiny méně pravděpodobné. Pokud už k němu ale dojde, může být umocněno tím, že se rodiče budou svého dítěte v konkrétních situacích přehnaně zastávat.

Rodina nadměrně liberální a improvizující

Nadměrně liberální rodina dává dítěti přehnanou volnost, která může způsobit inklinaci dítěte k pochybné zábavě a pochybným přátelstvím. Kromě toho si dítě neosvojuje pravidelnost, návyk k plnění povinností a dodržování řádů. Také v tomto případě vzniká u dítěte nesprávný vztah k autoritám podobně jako u rozmazlujících rodin ad 6), avšak tento je vnímaný spíše tak, že autority lze ignorovat, což je z hlediska vlivu na sklon k agresivitě poměrně neutrální stanovisko. Oproti tomu dítě z rozmazlující rodiny je zvyklé dostávat vždy vše (nikoli pouze volnost) a je v tom svými rodiči podporováno.

⁵² Prof. Helus uvádí, že v případě existence autoritářství v rodině se toto stává charakteristickým znakem rodinného soužití. Touto výchovou postižené děti se automaticky chovají autoritářsky ke svým dětem a starší sourozenci se chovají autoritářsky k mladším.

Odkládající rodina

Odkládání v tomto případě znamená nadměrné svěřování dítěte do rukou příbuzných, známých osobně nespřízněných opatrovníků nebo i speciálních zařízení. V takovém případě si dítě nevytváří jedinečné citové vazby k domovu a svým rodičům a může mít problémy s vlastní identifikací. Důsledkem toho může být citová deprivace s podobným efektem jako v případě nezralé rodiny ad 1), kdy se dítě snaží být ve společnosti středem pozornosti a pro její vydobytí se může uchýlit i k agresii.

Disociovaná rodina

Jsou-li narušeny vnitřní vztahy v rodině, má disociace rodiny obdobný dopad jako nadměrné odkládání dítěte ad 8) nebo nezralost rodiny ad 1), kdy dítě postrádá vybudování prvotních sociálních vazeb s obdobnými důsledky jako v uvedených případech.

Důsledkem vnější disociace je izolace rodiny jako celku od svého okolí. V takovém případě se má za to, že vztahy v rodině fungují normálně a dítě tedy disponuje základními sociálními návyky, které jsou s to mu dát jeho rodiče a případně sourozenci. Chybějící kontakt s vnějším okolím (především s vrstevníky) však znamená nedostatek zkušeností dítěte s chováním ve společnosti, což může mít za následek jeho obtížnější včlenění. Nefungují-li navíc vnitřní vztahy v takové rodině normálně, přičítá se efekt disociace k efektu daného vnitřního problému.⁵³

⁵³ Helus Z., 2007, str. 153 - 163

PRAKTICKÁ ČÁST

4. INTERVIEW S UČITELI

4.1. OBSAH A CÍLE VÝZKUMU

Cílem následujícího šetření je znázornit na pěti vybraných konkrétních případech souvislosti mezi způsobem výchovy dítěte v rodině a jeho následným agresivním chováním na základní nebo střední škole.

4.1.1. STANOVENÍ VÝZKUMNÉHO PROBLÉMU

Výzkumný problém je relační, jeho formulace:

Jaký je vztah mezi rodinným prostředím agresora a jeho sklonem k šikanování?

4.1.2. DEFINOVÁNÍ HLAVNÍCH POJMŮ

V práci jsou použity následující pojmy:

Šikana – často opakované incidenty (slovní napadání, ponižování a týrání žáka nebo žáků, bití, vyhrožování atd.) iniciované jedním dítětem či skupinou dětí

Druhy šikany – fyzická nebo verbální, aktivní (agresor iniciuje útoky proti oběti) nebo pasivní (jedná se spíše o ignorování oběti či pomlouvání), přímá (agresor šikanuje sám) či nepřímá (agresor nabádá k šikanování jiné)

Agresor – krutý jedinec, toužící po moci, pro kterého je ubližování ostatním potěšením

Oběť – jedinec, který je fyzicky, psychicky či kombinovaně ponižován a nemůže nebo se neumí bránit.⁵⁴

⁵⁴ Říčan P., 1995

4.1.3. STANOVENÍ HYPOTÉZY

Hypotéza: „Základní příčinou agresivního chování agresorů v případech šikanování je negativní vliv rodinného prostředí.“

4.1.4. VÝZKUMNÝ SOUBOR

Výzkum zpracovává údaje o pěti žácích (agresorech) ze základních a středních škol z okresu Příbram a jejich rodinách. Konkrétně se jedná o Základní školu Jesenice, Základní školu Sedlčany, Gymnázium a střední odbornou školu ekonomickou Sedlčany, SOU A OU Sedlčany.

4.1.5. VÝBĚR VÝZKUMNÉHO VZORKU

Práce pro stanovení výzkumného vzorku používá záměrný výběr, u něhož je důležité, aby vybrané osoby disponovaly potřebnými vědomostmi a zkušenostmi z daného prostředí, díky čemuž mohou poté podat informačně bohatý a pravdivý obraz potřebný pro daný výzkum.

Výběr respondentů proběhl na základě šíře informací, kterou potenciální respondenti disponovali. Bylo nutné, aby znali povahu a charakter agresora, aby znali podrobnosti zkoumaného případu šikany a aby se vyznali v rodinném prostředí, ze kterého agresor pochází. Před zpracováním praktické části této práce byly provedeny vstupní rozhovory s celkem deseti třídními učiteli, z těchto deseti bylo vybráno pět podle toho, kteří v nejvyšší míře splňovali výše uvedená kritéria.

4.1.6. VÝZKUMNÉ METODY

Pro potvrzení hypotézy práce využívá jako výzkumnou metodu interview. Tato metoda je zvolena pro povahu informací, které jsou potřeba získat pro potvrzení hypotézy. Jedná se především o velmi osobní informace a právě interview umožňuje pružnost v získávání informací, bylo možné klást především otevřené otázky a v případě potřeby tyto otázky přeformulovat, či požádat o rozvedení či o podrobnější vysvětlení odpovědi. S respondentem navazuje výzkumník osobní kontakt, díky čemuž je zaručena vyšší důvěryhodnost odpovědí a také jejich vyšší relevance.

Interview bylo nestrukturované a probíhalo s pěti respondenty, použity při nich byly otevřené a polostrukturované otázky. Větší část rozhovorů probíhala formou otevřených otázek, diskuze, vysvětlování a doplňujících otázek. Se třemi respondenty proběhly rozhovory ve dvou kolech, po prvotní analýze získaných informací byly na druhé schůzce doplněny další okolnosti. Rozhovory byly vedeny tak, aby došlo ke zkoumání základní hypotézy, proto byly pokládány dva druhy otázek. První byl zaměřený na osobnost agresora a charakter jeho chování a druhý na rodinné prostředí, ze kterého tento agresor pocházel.

4.2. PŘÍKLAD 1 – HANA, 9. TŘÍDA

Respondent

Třídní učitel od 6. do 9. třídy, muž, 48 let, v kontaktu s matkou minimálně čtyřikrát do roka, v kontaktu s otcem cca třikrát za dobu třídního učitelování. Se zkoumanou rodinou bydlí ve stejné větší vesnici. Sám pochází z funkční úplné rodiny a je otcem jiné funkční úplné rodiny.

Popis Agresora

Agresor je dívkou, která byla populární v kolektivu, poměrně hezká, sebevědomá a komunikativní. Již na druhém stupni základní školy začala navazovat vztahy s chlapci, její prospěch byl průměrný a nevyznačovala se žádným intelektuálním ani jiným nedostatkem. Byla vždy dominantní a svérázná, avšak od 1. do 8. třídy základní školy se žádné její chování nedalo klasifikovat jako šikana. Do 8. třídy nikdy neměla žádný kázeňský postih z důvodu jejího chování ke spolužákům a ostatním žákům školy. Příležitostně se u ní daly vysledovat hádky se spolužačkami, pokřikování, případně pomlouvání, nikdy však nebylo zaznamenáno fyzické napadení nebo jakákoli vážná újma (pláč) spolužáků nebo ostatních žáků školy. V 9. ročníku byly zaznamenány níže uvedené incidenty.

Popis rodinného prostředí

Agresor je jedináček, matce bylo v době narození agresora 21 let, otcí 27 let, matka je středoškolsky vzdělaná, otec je vysokoškolsky vzdělaný, oba v oboru ekonomie. Matka pracovala po rodičovské dovolené po celou dobu jako účetní, chvílemi na

poloviční úvazek, postupem času pouze z domu, otec pracoval cca do 10 let dítěte patrně ve finančním oddělení velké firmy, poté začal podnikat v maloobchodě. U rodičů nebyly zaznamenány vztahové problémy, žijí stále společně bez pozorovatelných rozepří.

Agresor byl prakticky po celou dobu pod patronátem matky, otec se evidentně o výchovu v detailech nezajímal a sledoval svůj hlavní přínos ve finančním zajištění rodiny. Dle výpovědi matky i agresora (interpretované výpovědi respondenta) mnohdy nebýval doma i několik dní po sobě. Matka se vracela domů nejprve v různých časech, postupem času byla doma pořád, a protože příjem otce byl velmi nadstandardní, mohla svůj čas věnovat péči o domácnost na úkor vlastního zaměstnání nebo podnikání. Tuto péči vykonávala velmi úzkostlivě a svědomitě, pravidelně docházela do školy a se zájmem sledovala výsledky své dcery. Byla ochotna chodit za každým učitelem zvláště, aby od něj měla zpětnou vazbu, a získané poznatky se pak snažila s většími nebo menšími úspěchy využívat při výchově.

Starostlivost matky v tomto ohledu nevybočovala nijak výrazně mezi přístupy ostatních rodičů. Matka nikdy nebyla na žádného učitele hrubá, vždy se snažila naslouchat a přenášet přání učitelů do reality. Na dceru nebyla podle jejího vyjadřování nijak přehnaně přísná nebo pedantská. Pokud si někdy dcera na matku stěžovala, tak nikdy ve smyslu, že něco musí, ale vždy ve smyslu: „Matka zase musí vědět všechno.“, apod.

Popis způsobu šikanování

V 9. třídě se u tří spolužaček agresora začaly objevovat známky úzkosti, výrazně se zhoršila jejich docházka a pro časté absence neměly věrohodné zdůvodnění. Pozornost třídního učitele a později celého kolegia byla zaměřena nejprve na tyto tři. Začalo být patrné, že jejich problémy spolu nějak souvisí, protože to byly kamarádky, jejich problémy se objevily ve stejnou dobu a jejich absence se průběžně u všech stupňovaly. Prozatím neměl nikdo podezření na agresora ani na šikanu jako takovou.

Ve druhém pololetí devátého ročníku se podařilo třídnímu učiteli jednu z obětí po opětovné nezdůvodněné absenci přimět k tomu, aby se přiznala, že je obětí šikany ze strany agresora, přičemž třídnímu učiteli již bylo jasné, že ostatní dvě jsou na tom stejně. Agresor si i podle svého pozdějšího přiznání na počátku devátého ročníku vyfotil

své tři oběti při kouření za školou a začal hrozit, že je pošle jejich rodičům, pokud nebudou dělat, co bude chtít. Byly nuceny psát za něj referáty a domácí úkoly, trpěly jeho nadávky a ponižování. Vše se dělo skrytě a veškeré ponižování se dělo tak, aby jej nikdo třetí neviděl, agresor podle všeho neměl dále v úmyslu nikoho do té „hry“ zatahovat.

Aplikované řešení

Po konzultaci mezi třídním učitelem, ředitelem školy a ostatními kolegy bylo rozhodnuto, že celá situace nebude nikam dále postupována. Byla uspořádána schůzka mezi třídním učitelem, agresorem, oběťmi a matkou agresora, agresor dostal ředitelskou důtku, byl podmíněně vyloučen a byl donucen se svým obětím omluvit. Do konce deváté třídy již nebyl žádný incident týkající se agresora zaznamenán, jeho obětím se ve druhém pololetí zlepšil prospěch.

Zhodnocení

Zkoumané chování lze označit jako přímou, individuální, instrumentální agresi. Agresora lze pak zařadit do druhé skupiny agresorů, když se šikánování dělo skrytě, vždy bez přítomnosti svědků a šikana byla cílená a rafinovaná. Kromě toho obsahovala také prvek pobavení sebe sama, když byly při šikánování často zdůrazňovány „zábavné“ stránky, takové pobavení však může odpovídat i uspokojení, kterého se snaží dosáhnout agresor druhé skupiny. Šikana rozhodně neprobíhala s úmyslem pobavit ostatní.

Rodina agresora je podle všech zjištění ambiciózní rodinou. Chování otce jednoznačně směřuje k dosažení vyššího sociálního postavení rodiny, ačkoli toto je již výrazně nadprůměrné, i za cenu zanedbávání vzájemně tráveného času. Chování matky pak souvisí s jejími snahami dosáhnout pro své dítě to nejlepší i za cenu velké námahy. Oba dva chtěli pro své dítě to nejlepší (již to, že měli jedináčka, mu dávalo určitou exkluzivitu), avšak nestanovili při tom žádné mantinely jeho chování ve vztahu k druhým. Zatímco otec do výchovy prakticky nezasahoval, matka stanovila základní pravidla – kdy dělat úkoly, kdy docházet domů a kdy jít spát, na těch důsledně lpěla a tyto podle výpovědi matky prakticky nebyly nikdy překročeny. Z hlediska vztahů s ostatními a k ostatním však rodina svoji socializační funkci neplnila. Ze strany rodičů

nebyl agresor nikdy kárán za nevhodné chování ke druhým, a pokud něco chtěl (hračka, věc, odpolední program, víkendový program), obvykle to dostal.

Zkoumaná rodina vykazuje jisté problémové znaky. Na základě získaných poznatků je možné ji zařadit mezi ambiciózní a rozmazlující rodinu (viz. str. 30). Především absence pravidel ve vztahu k ostatním, žádné tresty a poskytování všeho „co jí na očích vidí“ (vyjádření třídního učitele) umožňuje tuto klasifikaci.

V souladu se zamýšlenou hypotézou pak dítě vychovávané v takové rodině postrádá respekt k pravidlům a osobním svobodám lidem ve svém okolí. Tento přístup byl dále potvrzován výpověďmi agresora ve smyslu „vždyť se vlastně nic nestalo“, „byla to taková sranda“ a dalším bagatelizováním situace. Tento případ tedy úvodní hypotézu v zásadě potvrzuje.

4.3. PŘÍKLAD 2 – PETR, SEPTIMA

Respondent

Třídní učitelka a zároveň učitelka českého jazyka od kvinty do septimy osmiletého gymnázia, žena, 35 let, v kontaktu s matkou v prvních dvou letech třikrát do roka, v septimě cca šestkrát, v kontaktu s otcem v prvních dvou letech vůbec, v septimě cca pětkrát. Se zkoumanou rodinou bydlí ve stejném regionu, nezná ji jinak než prostřednictvím školy. Sama pochází z funkční úplné rodiny a je matkou jiné funkční úplné rodiny (mladá rodina – dvě děti do pěti let).

Popis Agresora

Po celé studium na základní škole i víceletém gymnáziu patřil agresor mezi žáky s nejlepšími výsledky. Dle popisu třídní učitelky se jednalo o žáka, který měl vždy všechny své sešity, učebnice a jiné školní pomůcky v naprostém pořádku, do školy chodil vždy pečlivě připraven a na svůj věk se jevil až nadměru pořádkumilovně. V kolektivu se nijak výrazně neprojevoval, dle popisů třídní učitelky i ostatních učitelů se jevil jako tichý žák, který skoro nevyrušoval. Poté, co mu bylo šikanování prokázáno, a po konzultaci s rodiči došlo ke vzájemné dohodě o změně školy, přijal tento „trest“ chladnokrevně, na veřejnosti neprotestoval a nevztekal se. Později bylo zjištěno, že však

před svým odchodem mezi spolužáky velmi intenzivně a velmi hrubě pomlouval učitelský sbor angažovaný ve vyšetřování jeho případu.

Popis rodinného prostředí

Agresor je nejstarším ze tří sourozenců, má bratra mladšího o čtyři roky a sestru mladší cca o šest let, oběma jeho rodičům bylo v době narození agresora cca 30 let, oba dva rodiče jsou vysokoškolsky vzdělaní v oboru práva (patrně spolužáci na vysoké škole). Oba dva rodiče vykonávali po škole právnickou praxi, po narození agresora začali pracovat spolu, a to tak, že otec založil právnickou firmu a matka mu pomáhala s vybranými případy. Matka věnovala agresorovi ve výchově rozhodně více času než otec, ale dle třídní učitelky si na něj oba dva dokázali vymezit dostatek času (v porovnání s ostatními rodinami nadprůměrné množství). Rodina byla nadprůměrně dobře finančně zajištěna, oba dva rodiče žili na první pohled velmi spořádaně.

Oba dva rodiče se velmi zajímali o výchovu. Ačkoli na třídní schůzky se v kvintě a sextě dostavovala pouze matka, byl z jejího povídání vždy cítit také zájem otcův. Při vzájemném setkání s oběma rodiči septimě bylo jasně vidět, že rodiče se v názorech na výchovu shodují, jejich postoje byly až vzácně sjednocené a prosazované s obdobnou intenzitou. Často se stávalo, že jeden rodič popisoval situaci z rodinného prostředí a druhý rodič si vzal slovo a hned poté tu samou situaci popsal jinými slovy úplně stejně. Oba dva rodiče s dítětem i v prvních letech střední školy probírali vyučovanou látku a měli eminentní zájem na dobrém prospěchu agresora. Jeho prospěch byl ale vždy dobrý, takže nebylo potřeba řešit v tomto ohledu jakékoli problémy s ostatními učiteli. Agresor ve všech ročnících ve všech pololetích dosáhl prospěchu s vyznamenáním.

Agresor o svých rodičích nikdy příliš nemluvil, třídní učitelce byly z jeho strany sděleny pouze nejnnutnější informace, a to vždy ty faktické. Pokud mluvil o rodinném životě, vždy zdůrazňoval spíše materiální stránku věci a ze dvou slohových prací agresora je patrné, že nedokázal dobře vyjádřit svůj vztah k otci i matce. Tyto náznaky určitého neladu v rodině však nevybočovaly nijak výrazně z běžného standardu vyjadřování se o svých rodičích, takže jim nebyla před vyšetřením šikany věnována zvýšená pozornost.

Popis způsobu šikanování

Nejpozději v průběhu sexty začal agresor prokazatelně šikanovat své oběti, kterými byli dva kluci navštěvující stejnou školu v ročníku o jeden rok nižším. Současně s osmiletým gymnáziem funguje na dané škole také čtyřleté gymnázium, a když agresor nastupoval do sexty, jeho dvě oběti nastoupily do prvního ročníku čtyřletého gymnázia. Bylo zjištěno, že agresor se znal se svými oběťmi již z dětství, všichni tři bydlely v menším městě – jiném než město, ve kterém se nachází škola, a byly to téměř sousedé, agresor bydlel s jednou z obětí ve stejné ulici, druhá oběť bydlela v podstatě v souběžné ulici. Do školy začaly jezdit stejnými autobusovými spoji. Obě oběti lze považovat za kamarády z nouze, občas se nepohodly, občas se k sobě nechovaly pěkně, ale nepřestávaly spolu komunikovat, do školy přicházely skoro vždy spolu a odcházely také skoro vždy spolu.

Od doby, kdy obě oběti začaly jezdit s agresorem do školy, byla jasná agresorova převaha nad nimi, agresor měl vůči nim občas „řeči“, občas měl narážky na něco, co se jim nepovedlo, dělal si legraci z jejich jmen, fyzických podob nebo inteligence. Pomocí zdůrazňování této převahy dokázal, aby se oběti agresora začali označovat, jako „ti Petrovi prváčci“. Přes to všechno agresor nikdy zřetelně nepřekročil žádnou hranici, kterou by bylo možné označit za hranici šikany. Často vzájemná negativní interakce agresora s obětí končila tak, že agresor vzal oběť kolem ramen se slovy např. „vždyť jsme přece kámoši.“ Celá trojice se občas jevila opravdu jako kamarádká, dnes lze říci, že agresor měl svoje oběti prakticky omotané okolo prstu, oběti samy chtěly být spíše agresorovi kamarádky a rády se tak prezentovaly, protože sociální status agresora byl vysoký.

Ve druhém pololetí septimy vyšlo najevo, že agresor tohoto svého postavení čím dál víc zneužíval. Začal oběma zřetelně naznačovat, že se budou chovat pouze podle toho, jak chce on, jinak že si v daném městě „neškrtnou.“ Začal rozhodovat o tom, kdy pojedou všichni tři domů, a když byli o samotě, sprostě je urážel a pro své pobavení je zesměšňoval. Nutil je například, aby se uráželi navzájem a přiděloval jim body za vtipnější urážku. Často s nimi rekapituloval uplynulý den a káral je, když se mu něco nelíbilo. Když se mu nelíbilo chování některého z učitelů, chtěl po svých obětech, aby se danému učiteli určitým způsobem postavili na odpor.

Za to, že se daná situace vůbec začala řešit, může jeden jediný incident, který viděl kolega třídní učitelky. Naštěstí se jednalo o kolegu, který byl v jednom kabinetu s třídní učitelkou, a dobře spolu vycházeli, bez toho by se mohlo stát, že by se celá situace neřešila nebo by vyšuměla do prázdna. Kolega jel náhodou autobusem do města, kde agresor a oběti bydleli. Všichni seděli ve skoro prázdném autobuse a agresor o kolegovi učitelce jistě nevěděl. Na konci cesty začali cestující vystupovat a agresor popoháněl své oběti slovy „tak jdeme ...“ (sprosté slovo) a choval se k nim vyloženě povýšeně, načež strčil do jedné z obětí tak silně, že tato upadla na chodník. Tento incident by sám o sobě pravděpodobně nic neznamenal, ale proto, že jej kolega učitel hned pověděl třídní učitelce a ta něco tušila o vztazích mezi agresorem a oběťmi (a proto, že byla iniciativní), podařilo se na základě rozhovorů s oběťmi tyto přimět, aby se de facto přiznaly, že byly šikanovány.

Aplikované řešení

Získání relevantních výpovědí obětí se podařilo především díky tomu, že rozhovory s nimi probíhaly od začátku separovaně. Na základě rozdílných výpovědí v konkrétních situacích byly oběti obviněny ze lži (v přátelském a nápomocném duchu) a svoje výpovědi začaly postupně měnit. Zpočátku se snažily agresora bránit, zastávaly se ho a zlehčovaly mnoho konkrétních situací ve smyslu „to je běžné“, „to se děje všem“ a dokonce „my to občas někomu děláme taky.“ Postupně pak doznávaly, že si ve společnosti agresora připadaly velmi nepříjemně a že se ho občas báli. Závěrečné výpovědi se podařilo získat poté, kdy obětem bylo naznačeno, že agresor bude ze školy tak jako tak vyloučen (ačkoli toto nebylo vůbec jisté). K úplnému přiznání agresora nikdy nedošlo, jeho rodiče však akceptovali výpovědi obětí a spolupráce s nimi byla nakonec kupodivu snadná. Velmi pravděpodobně byl agresor potrestán v rodině mnohem více, než jakým trestem mu byl přestup na jinou školu.

Zhodnocení

Zkoumané chování lze označit stejně jako v prvním případě jako přímou, individuální, instrumentální agresi a agresora lze rovněž zařadit do druhé skupiny agresorů, když se šikanování dělo většinou skrytě a bez přítomnosti svědků. Nerovný vztah mezi agresorem a oběťmi byl patrný i na veřejnosti, ale samotná šikana byla skrytá. Šikana probíhala za účelem pobavení sebe sama, ve „vhodných“ chvílích využil

agresor své nadřazenosti také k pobavení ostatních, ale primárně a nejvíce dokazoval svoji nadřazenost právě obětem.

Rodina agresora je perfekcionista rodinou. Agresor byl podle svého vyjádření, ke kterému došlo v reakci na jeho obvinění před školním psychologem, v permanentní zátěži a pod nátlakem k vykazování perfektních výsledků. Perfektní prospěch a vybrané chování byly pro jeho rodiče prakticky samozřejmostí a odchýlení se od ideálů rodičů bylo v rodině dlouho a dlouhodobě diskutováno a systematicky trestáno odpíráním materiálních výhod. Chování agresora, který pochází z takové rodiny, může vycházet na základě teoretických poznatků z kompenzace zklamání ze sebe sama a kompenzace nedostatku ocenění ze strany rodičů. Dále k němu přispívá převzatá zkušenost s autoritativním chováním, které mu přijde přirozené.

Agresor vystupoval ve všech ohledech sebevědomě a vzhledem k jeho pozitivním studijním výsledkům a dobrým společenským postavením nelze předpokládat, že by si kompenzoval jakékoli zklamání ze sebe sama. Naproti tomu nedostatek ocenění výsledků dítěte, pochvaly a pozitivního přístupu tvrdil sám agresor a tento názor sdílí i respondent – třídní učitelka. Rodiče sice odmítali přiznat chybu ve výchově, způsob jejich chování ve vztahu k dítěti a následné chování agresora ale odpovídá znakům negativního ovlivnění ve výchově. Rodinu je možné v tomto ohledu označit jako problémovou, ačkoli na první pohled se zdá být perfektní. Tento případ tedy úvodní hypotézu také potvrzuje.

4.4. PŘÍKLAD 3 – ŠIMON, 7. TŘÍDA

Respondent

Třídní učitel a zároveň učitel dějepisu od 6. do 9. třídy, muž, 46 let, v kontaktu s matkou v šesté třídě dvakrát, v sedmé třídě čtyřikrát, v kontaktu s otcem v šesté třídě vůbec, v sedmé třídě čtyřikrát. Se zkoumanou rodinou bydlí ve stejné vesnici, ve které se nachází v tomto případě i škola, matku nezná jinak než prostřednictvím školy, otce zná také z mládí z působení ve stejném fotbalovém klubu. Sám pochází z funkční úplné rodiny a je otcem jiné funkční úplné rodiny (mladá rodina – jedno dítě na střední škole, dvojčata na základní škole).

Popis Agresora

Dle respondenta žák s podprůměrným prospěchem, podprůměrnými způsoby vyjadřování se a patrně nižší inteligencí. Učivo do 7. třídy zvládal, avšak často projevoval nezájem o látku. Celkově byl žák při výuce velmi neposlušný, často vyrušoval a na některé učitele byl drzý. Snažil se být vtipný (bavit spolužáky), někdy se mu to dařilo více, někdy méně. V sedmé třídě se začal stýkat se staršími žáky (osmá a devátá třída), kteří byli stejně problémoví jako on, tato kamarádství však nejspíše nebyla udržována mimo školu. Jedná se o agresora fyzicky poměrně zdatného, nebyl z tohoto pohledu nijak výjimečný a nevybočoval z průměru, ale svoji sílu dával často na odiv ostatním a slovně ji zveličoval. Zároveň se chlubil také tím, jakým způsobem svou sílu dokáže využít a jakým způsobem ji už využil, tj. koho „zmlátil“, „seřezal“, apod. Nezřídka také využíval k zastrašování svých spolužáků kamarádství se staršími žáky nebo dispozice staršího bratra. V rozhovorech, debatách a vyprávění citelně přeháněl, a to i ohledně záležitostí, které se netýkaly jeho samého. Třídní učitel o něm tvrdí, že si některé věci „vyloženě vymýšlel“.

Popis rodinného prostředí

Agresor je mladším ze dvou sourozenců, jeho bratr je starší o pět let. V době narození staršího syna bylo otci 31 let, matce 20 let, v době narození mladšího syna tedy o pět let více. Matka je vyučena s maturitou v oboru kuchař číšník, otec je vyučený v nespecifikovaném strojním oboru. Matka pracovala příležitostně jako servírka v několika podnicích ve svém městě, otec vede od jisté doby (cca právě 30 let věku) živnost a živí se jako elektrikář. Práce obou byla nepravidelná, práce matky někdy zahrnovala i práci v noci, práce otce zase zahrnovala dvou až třídenní služební cesty. V případě, že se jim jejich pracovní náplň nepodařilo sladit, pomohli s hlídáním dětí prarodiče. Pracovní vytíženost však závisela také na vůli obou rodičů, častěji se stávalo, že byli doma oba dva (v takovém případě byla obvykle matka doma s dětmi sama a otec trávil čas na fotbalovém stadionu, posléze v tamní restauraci).

Agresor byl z hlediska stráveného času mnohem více s matkou, naproti tomu otec se nedokázal na výchově nějak pozitivně podílet. Dle zkušeností třídního učitele měl problémy s alkoholem, intenzivně kouřil a povahou byl impulsivní a vznětlivý. Pokud některé z jeho dětí něco provedlo, řešil danou situaci tím, že děti fyzicky potrestal (na

veřejnosti nejčastěji pohlavky, jaké tresty používal doma, v soukromí, učitel nevěděl). Děti měly z otce jednoznačně velký strach.

Popis způsobu šikanování

Podezření na šikanu ve třídě měl třídní učitel z několika zdrojů. Všiml si určitého napětí mezi agresorem a obětí. Na oběti bylo znát, že má z agresora strach, zároveň učitel několikrát napomínal agresora, když do oběti strkal nebo ho udeřil pěstí do ramene, několikrát také když vešel do třídy, zaznamenal, že agresor držel danou oběť v rohu místnosti, ale jakmile viděl učitele vcházet, oběť pustil. Zároveň kolegové, kteří drželi o přestávkách dozor na chodbách, upozornili třídního učitele, že chlapec má z agresora strach, oběť se držela o přestávkách poblíž učitelů a vyděšeně se na agresora dívala. Pokud měl agresor dojem, že jej nikdo z učitelů nevidí, pohlížel naopak na oběť výhruzně a posunky mu ukazoval výhružky.

Na základě těchto podnětů, se učitel rozhodl při čtvrtletních třídních schůzkách pro rozhovor s rodiči agresora. Na třídní schůzku dorazila pouze matka agresora, třídní učitel jí popsal své podezření a poprosil jí, aby si se synem promluvila a vysvětlila mu, že takto se k žádnému ze spolužáků chovat nemůže. Situace po zmíněném rozhovoru se ovšem nijak nezlepšila, naopak počet konfliktů mezi chlapci ještě narostl. Protože třídní učitel znal i matku oběti (bydleli ve stejné vesnici), obeznámil ji se situací neformálně, mimo školu a dohodli se, že rodiče oběti se pokusí zjistit, co přesně se mezi chlapci děje. Po zásahu rodičů oběti, se zjistilo, že agresor oběti velmi často vyhrožoval fyzickým napadením, urážel ho, schovával mu věci, zavíral v šatně, strkal do něj, někdy ho i udeřil do ramene, podkopnul mu nohy nebo ho strčil do zad, také mu položil připínáček na židli či ho zavíral na záchodě. Nejčastěji však používal různých výhružek a urážek. Třídní učitel vypověděl, že byl překvapen, k čemu všemu mezi chlapci docházelo. Podle později zjištěných informací, nedocházelo k šikaně skrytě, ostatní žáci se ovšem k šikaně nepřipojili, ovšem jen málo z nich se oběti zastávalo, a to ne vždy.

Aplikované řešení

Poté co si učitel na základě informací od rodičů oběti ověřil, že agresor oběť šikanuje, pozval si daného agresora i s rodiči do školy. S otcem již před touto schůzkou vedl neformální rozhovor, ve kterém mu oznámil, čeho všeho se jeho syn dopustil (respondent uvádí, že musel otce agresora velmi uklidňovat a domlouvat mu, aby řešení

situace bylo poklidnou cestou, otec vykřikoval, že syna „zmlátí“ a „vytluče z něj duši“). Na schůzce s agresorem a jeho rodiči postupoval učitel velmi razantně, agresora upozornil, že při jakémkoliv dalším nevhodném chování proti oběti či jinému žákovi bude agresor vyloučen ze školy a že všichni žáci budou upozorněni, aby jeho jakékoliv nevhodné chování nahlásili.

Zhodnocení

V tomto případě se jednalo o přímou, individuální, fyzickou i verbální agresi. Agresora lze dle popisu respondenta zařadit do první skupiny agresorů – fyzicky zdatný, s kázeňskými problémy, zapojen do skupiny „problémových žáků“, šikanou zastrašuje.

Rodinu agresora lze zařadit do skupiny problémových rodin. Dle rozdělení profesora Heluse se jedná o typ autoritářské rodiny (viz. str. 29), kde v tomto případě je otec zdrojem agresivního chování, děti jsou vychovávány v atmosféře strachu a násilí. Tato výchova pravděpodobně vedla k tomu, že agresor stejný vzorec chování, jaký pozoroval u otce, používal sám.

Agresor tedy na jedné straně považuje způsob chování svého otce za obvyklý a tedy společensky přijatelný, zároveň také tímto chováním násilí jakoby vrací. Tento případ tedy úvodní hypotézu potvrzuje.

4.5. PŘÍKLAD 4 – EVA, 7. TŘÍDA

Respondent

Respondentem je třídní učitelka agresora v šesté a sedmé třídě základní školy, učitelka anglického jazyka a tělesné výchovy, žena, 33 let, do školy nastoupila v posledním ročníku svého vysokoškolského studia a pracuje zde osm let. Je velmi dobře obeznámena s rodinnou situací agresora, v kontaktu s rodiči je dvakrát do roka, ale bydlí s nimi ve stejné obci a je s nimi tedy v kontaktu i mimo školu. Je svobodná, pochází z funkční úplné rodiny.

Popis Agresora

Agresor jevil známky problémového chování dle třídní učitelky již od šesté třídy, kdy se stala jeho třídní učitelkou. Agresora popsala jako velmi sebevědomou žákyni, se spíše podprůměrnými školními výsledky. Ve vyučování často napomínanou za vyrušování a neplnění svých povinností. Ve školním kolektivu oblíbenou, ze školy a do školy vždy doprovázenou kamarádkami, stejně tak o přestávkách vždy uprostřed hloučku kamarádů. Při sportech a hrách se učitelce zdatně jevila jako vůdčí osobnost, stejně tak v situacích, kdy žáci něco provedli, učitelka vnímala agresora jako hlavního iniciátora a organizátora celé situace, v málo případech ji však byl prohřešek dokázán a nebyla tak potrestána. V případech kdy agresorovi bylo vytýkáno jeho chování, působil vždy sebevědomě, nad věcí a nedala najevo strach z potrestání či z rodičů.

Popis rodinného prostředí

Agresor je starší ze dvou sourozenců, má bratra mladšího o dva roky navštěvujícího stejnou základní školu (u bratra nebylo zaznamenáno žádné problémové chování). Matce bylo v době jeho narození 26 let, otcí 35 let. Matka dosáhla středoškolského vzdělání s maturitou, otec je vyučen. Množství času, které rodina věnuje agresorově výchově, popsala třídní učitelka jako průměrné, přestože matka je výrazně aktivnější. Rodiče agresora popsala jako velmi benevolentní, na třídních schůzkách jakékoliv výtky ze strany učitelů na chování či prospěch jejich dcery zlehčovali. Přestože jim opakovaně bylo nahlašováno, že jejich dítě si často neplní své povinnosti (nemá domácí úkoly, či neodevzdává referáty) situace se nijak nezlepšila. Při kázeňských potížích svou dceru vždy omlouvali.

Finanční situaci rodiny popsala jako průměrnou, matka pracovala jako prodavačka, otec jako automechanik. Dítě dle jejího názoru však od rodičů dostávalo, co si jen přálo (značkové oblečení, telefon, tablet).

Popis způsobu šikanování

Příčinu neboli spouštěč šikany, v tomto případě, třídní učitelka nedokázala odhalit. Obětí agresora se stala spolužačka, která na otázku, proč ji agresor začal napadat, nedokázala objasnit. Z jejího rozhovoru s třídní učitelkou vyplynulo, že s agresorem nikdy nenavázala přátelský kontakt, agresor ji již na prvním stupni základní školy vždy

pošťuchoval a popichoval ostatní spolužáky, aby si z ní dělali legraci. Jednalo se vždy o verbální útoky (narážky na oblečení, parodie na to jak oběť chodí, jak čte, atd.) k fyzickému napadení nikdy nedošlo.

V sedmé třídě došlo k zhoršení celé situace. Celý třídní kolektiv se pod vedením agresora začal bavit útoky proti oběti na Facebooku. Oběť si v sedmé třídě založila účet na facebookové stránce, byla poslední z celé třídy, která tak udělala (kvůli zákazu od rodičů dříve nemohla). Již to, že si teprve v té době, mohla zřídit účet, se stalo terčem posměchu ve třídě a pravděpodobně to zavdalo příčinu pro útoky tohoto typu. Na Facebooku začal agresor vytvářet ankety typu „Kdo myslíte, že je nejošklivější holka ve třídě?“ nebo „Byl podle vás svetr co dnes X. měla na sobě hnusný, obzvláště hnusný nebo to nejhnusnější, co jste kdy viděli?“. Anket se zúčastňovala skoro celá třída a přidávali se k tomu i někteří žáci z ostatních tříd. Pod anketami se nacházely další komentáře, kde se agresor snažil ještě dále popichovat ostatní k diskuzi proti oběti. Na šikanu upozornila matka oběti, která zkontrolovala účet své dcery a tyto ankety přinesla vytištěné třídní učitelce do školy.

Aplikované řešení

Poté co třídní učitelka dostala od matky oběti podnět, že dochází mezi žáky k šikaně, začala situaci řešit dle metodického pokynu ministerstva školství. Nejprve udělala rozhovor s obětí šikany, oběť s učitelkou nechtěla příliš komunikovat, za celou situaci se styděla a nechtěla, aby probíhalo nějaké řešení s agresorem.

Díky materiálům od matky oběti měla učitelka dostatečnou oporu pro usvědčení agresora, bylo vidět, že dané ankety zakládal agresor, a všechny jeho komentáře i komentáře ostatních. Z těchto důvodů přikročila učitelka rovnou ke konfrontaci agresora. Dané žákyni (agresorovi) třídní učitelka nejprve neřekla, že má k dispozici vytištěné ankety a diskuze z facebookové stránky oběti. Obvinění z šikany žákyně odmítala, mluvila o tom, že na Facebooku k takové „srandě“ dochází mezi všemi a nic významného proti oběti ona sama neučinila. Po konfrontaci s danými materiály stále velmi sebevědomě tvrdila, že to vše je pouze legrace a určitě ne forma šikany a že to dělali i ostatní spolužáci. Po informaci, že do školy budou pozváni její rodiče, odpověděla slovy „klidně“.

Rodiče agresora také nezastávali názor, že by jejich dítě někoho šikanovalo a podporovali agresora v tvrzení, že to celé byla pouze legrace, které se účastnila celá třída. Po hodinovém rozhovoru s třídním učitelem, výchovným poradcem a metodikem prevence nakonec otec rozhořčeně prohlásil „tak jí teda zakážeme Facebook a hotovo“. K jiné další aktivitě se stavěli odmítavě.

Škola nakonec agresorovi udělila důtku ředitele školy, třídní učitelka v dané třídě provedla rozhovor se všemi žáky, kteří se účastnili diskuzí na Facebooku o šikaně.

Zhodnocení

Zkoumané chování je přímou i nepřímou instrumentální agresí, případně je možné jej označit také jako řízenou agresivitu, když útoky proti oběti byly často důkladně promyšlené. Agresor jednak sám oběť zesměšňoval a ponižoval, ale také k tomu nabádal ostatní. To je pro oběti vždy velmi traumatizující, a to především z důvodu vyloučení oběti z kolektivu. Tato konkrétní oběť neměla mezi spolužáky vůbec žádné kamarády a rozdělovala je pouze na „ty, se kterými se vůbec nedá mluvit“ a „ty, se kterými lze občas nebo výjimečně mluvit“. Agresora je typem „srandistou“, který se vždy snažil bavit ostatní. Základní motivací agresora k šikaně nebylo ublížit oběti, ale pobavit ostatní a vypadat před ostatními dobře, na oběti mu prakticky nezáleželo.

Rodina agresora je někde na pomezí mezi funkční rodinou a problémovou rodinou, když daným problémem je velká benevolence obou rodičů a rodinu by bylo možné zařadit mezi rodiny nadměrně liberální. To koresponduje s tím, že agresor není navyklý plnit si své povinnosti, dodržovat řády a poslouchat pokyny autorit. Od šesté třídy, tj. 12 let věku, bylo u agresora pozorováno, že špatně rozlišuje, kde začíná svoboda ostatních, a tedy kde končí svoboda jeho. Tento případ tedy také potvrzuje základní hypotézu, agresor se choval v šesté a sedmé třídě v souladu s předpoklady v případě nadměrně liberální rodiny. Nerespektování jakýchkoli pravidel a nerespektování přání a potřeb ostatních lidí se projevilo i v postoji vůči šikanované oběti.

4.6. PŘÍKLAD 5 – FILIP, 2. ROČNÍK UČILIŠTĚ

Respondent

Ředitel středního odborného učiliště na okraji středně velkého města, ve funkci ředitele po celou dobu, kdy agresor navštěvoval dané učiliště, muž, 59 let, v kontaktu s matkou jednou až dvakrát do roka, otce zná osobně (bývalý student), v kontaktu s ním je dvakrát až třikrát do roka i mimo školu. Se zkoumanou rodinou bydlí ve stejném regionu (je ředitelem školy ve městě, kde bydlí zkoumaná rodina). Sám pochází z funkční úplné rodiny a je otcem jiné funkční úplné rodiny (má dvě děti, obě již dospělé).

Popis Agresora

Agresor v podstatě nejevil známky problémového chování, studijní výsledky měl průměrné, ve vzájemné komunikaci působil příjemně, respondent ho považoval v zásadě za „hodného kluka“. Na dané střední odborné učiliště nastoupil do prvního ročníku společně s obětí (rovněž chlapec), oba přišli ze stejné základní školy a z této základní školy již do ročníku nikdo další nenastoupil. Agresor by v kolektivu oblíbený, ve sportech zdatný (často kapitánem mužstva) a v odborné praxi poměrně schopný, spolužáci se ho snažili nezřídka napodobovat.

Popis rodinného prostředí

Agresor je starším ze dvou sourozenců, jeho mladší bratr má diagnostikovanou poruchu ADHD, agresor je v tomto ohledu v pořádku. Oběma jeho rodičům bylo v době narození agresora cca 26 až 27 let, matka je středoškolsky vzdělaná, otec je vyučen s maturitou. Oba dva rodiče začali pracovat po škole cca ve dvaceti letech, v té době se zhruba také seznámili. Po narození agresora již disponovali určitými prostředky a začali stavět vlastní dům. Jejich manželství bylo bezproblémové, ale stavba domu brala oběma rodičům mnoho času a sil, toto bylo zjištěno především z rozhovorů s agresorem.

Respondent označil rodiče jako „hodné lidi, kteří si toho na sebe ale vzali moc“, což by odpovídalo vymezení přetížené rodiny. Při dalším zkoumání bylo zjištěno, že rodina patrně nestrádala materiálně ani vztahově (pozitivní vztahy s prarodiči), nicméně otec

trávil obvykle volný čas na stavbě, která trvala zhruba 8 let od narození do devátého roku agresora, a matka občas také pomáhala. I po přestěhování jim péče o dům zabírala mnoho volného času. Agresor vypověděl, že svůj volný čas trávil většinou s kamarády nebo u prarodičů (znak odkládací rodiny v reakci na přetížení), že jeho odpolední život nemíval žádný režim, a že když se případně opozdil s příchodem domů, nebyl nijak zásadně trestán. Takové chování rodičů lze vysvětlit tím, že se vědomě nebo i nevědomě snaží svému potomkovi kompenzovat nedostatek času, který jsou schopni nebo ochotni mu věnovat.

Popis způsobu šikanování

Obětí byl v tomto případě výše zmíněný chlapec, který nastoupil spolu s agresorem do prvního ročníku středního odborného učiliště. Tento chlapec byl s agresorem srovnatelně fyzicky zdatný a na srovnatelné mentální úrovni, byl ale o poznání méně výmluvný, v kolektivu nepříliš oblíbený (s přispěním agresora) a s nízkým sebevědomím (také s přispěním agresora).

Šikanou si v tomto případě agresor jednoznačně upevňoval svoji pozici v kolektivu, vždy se snažil být vtipný a pro ostatní zajímavý a jedním ze způsobů, jakým bavil ostatní, bylo právě zesměšňování a ztrapňování oběti. Konkrétně se jednalo o soustavné a neustálé kritizování účesu oběti, celkového vzhledu a oblečení, urážení oběti i např. rodičů oběti, nadávky, verbální ponižování, atd. Podle výpovědí agresora, oběti, respondentů i svědků nedocházelo k fyzické šikaně, maximálně k postrkování, které mělo spíše doprovázet verbální urážky.

Obzvláště krutá byla tato soustavná šikana v tom, že agresor za účelem zesměšnění oběti nabádal a burcoval celý kolektiv, aby se k oběti chovali (jednalo se o chlapecký kolektiv) stejně jako on. Toto se mu celkem dařilo, několik spolužáků agresora vyloženě následovalo, několik spolužáků se občas přidalo a někteří se distancovali, když to bylo možné, zřídka byly zaznamenány určité slabší formy odporu některých jednotlivců ve smyslu „jestli už to není moc...“. Agresor dále využíval toho, že znal oběť již před nástupem do školy k tomu, aby o něm rozhlašoval nepravdivé nebo zavádějící informace. Později vyšlo najevo, že oběť měla s agresorem problémy podobného rázu již na základní škole.

Aplikované řešení

K odhalení šikany opět dopomohla náhoda a velké štěstí. Sám respondent spatřil na chodbě školy incident agresora a oběti, při které oběť udeřila agresora pěstí do tváře (ačkoli opačně k tomu podle výpovědi obou nikdy nedošlo). Na základě toho začal respondent (ředitel školy) vyšetřování nejprve s obětí, když vyšetřoval oběť jako útočníka a chtěl se dopátrat, proč k útoku došlo. Protože pro oběť bylo v tomto případě spíše osvobozující sdělit řediteli školy pravdu, a to že byl dlouhodobě systematicky šikanován, mohlo začít vyšetřování s agresorem.

Při vzájemné interakci s respondentem agresor nejprve mlčel, odpovídal vyhýbavě a snažil se situaci zlehčovat, po nějakém čase ale uznal svoje chování za nepatřičné a omluvil se oběti. Agresor byl potrestán sníženou známkou z chování, oběť zůstala bez trestu za fyzické napadení. Agresor i oběť již dostudovali na dané škole a další incidenty nebyly zaznamenány. Podle respondenta dané fyzické napadení nakonec velmi pomohlo situaci respondenta a jeho sociální roli v kolektivu. Nebyl považován za „bonzáka“, protože pod tíhou obvinění z fyzického napadení musel uvést, proč se tak zachoval, a zároveň dal najevo, že se umí agresorům bránit.

Zhodnocení

Co se týče způsobu chování agresora, je tento případ podobný, jako předchozí. Jedná se o přímou i nepřímou instrumentální agresi, agresor jednak sám oběť zesměšňoval a ponižoval, ale také k tomu nabádal ostatní. Základní motivací agresora k šikaně opět nebylo ublížit oběti, ale pobavit ostatní a vypadat před ostatními dobře. Úplně odlišný je ale způsob, jakým se agresor postavil ke svému chování po tom, co mu bylo prokázáno a odlišná jsou také rodinná prostředí, ze kterých tyto dva agresori pocházejí.

Rodina agresora byla v tomto případě přetížená a odkládací. Vlastní rodiče si nedokázali na agresora vymezit dostatek času, nicméně agresor si na rozdíl od předchozího případu dobře uvědomoval negativní dopady svého chování a ve výsledku se omluvil, prokázal tedy určité povědomí o respektování práv ostatních lidí a autorit. V takové rodině si dítě nevytváří jedinečné citové vazby k domovu a svým rodičům a může mít problémy s vlastní identifikací. Důsledkem toho může být citová deprivace,

kdy se dítě mermomocí snaží být ve společnosti středem pozornosti. Tato identifikace odpovídá teoretickým předpokladům a je v souladu se základní hypotézou.

4.7. SHRnutí VÝSLEDKŮ

Praktická část je zaměřena na analýzu pěti konkrétních případů šikany. Z těchto pěti agresorů se jedná o tři chlapce a dvě dívky. Tři případy popisují šikanu na základních školách, dva na školách středních.

Na str. 24 práce shrnula dle teoretických poznatků typické vlastnosti agresora, Tabulka 3. ukazuje, zda se výše uvedení (skuteční) agresoři vyznačují stejnými vzorci (vlastnostmi) chování.

Tabulka 3. Porovnání shodných vlastností agresorů dle teorie a praxe

	Hana	Petr	Šimon	Eva	Filip
Dominance	ANO	ANO	ANO	ANO	ANO
Bezohlednost	ANO	ANO	ANO	ANO	ANO
Snaha ovládat druhé	ANO	ANO	NE	NE	NE
Nízká empatie	ANO	ANO	ANO	ANO	ANO
Bez svědomí	ANO	ANO	ANO	ANO	NE
Nižší IQ	NE	NE	ANO	ANO	NE

Zdroj: vlastní zpracování

U všech agresorů se projevila nízká empatie a bezohlednost, stejně tak se všichni agresoři snažili v kolektivu získat dominantní postavení – i když ne vždy k tomu využívali přímo šikanu. Kromě jednoho případu respondenti nezaznamenali, že by se v agresorovi ozvalo svědomí. Jen dva agresoři se při šikaně snažili ovládat druhé osoby (ostatní šikanovali spíše pro pobavení kolektivu). Méně se také s teorií shoduje předpoklad o nižším IQ agresorů, jen dva z pěti agresorů byli respondenti popsány jako žáci s nižší či průměrným IQ.

Dr. Kolář rozdělil ve své knize *Bolest šikanování* agresory do tří skupin. Rozdělení agresorů z případových studií dle těchto tří skupin ukazuje Tabulka 4. Hana patří do druhé skupiny agresorů, kde šikana probíhala skrytě, byla cílená a rafinovaná. Do stejné skupiny agresorů lze zařadit i Petra, kterého lze popsat jako velmi slušného chlapce a k šikaně opět docházelo skrytě. U třetího případu, Šimona, lze agresora zařadit do první skupiny agresorů, jednalo se o žáka hrubého, impulsivního s kázeňskými problémy, který šikanoval tvrdě a nelítostně. U posledních dvou příkladů agresorů spadají do třetí skupiny agresorů, kdy se jednalo o žáky oblíbené, kteří šikanovali pro pobavení sebe sama i ostatních.

Tabulka 4. Profily jednotlivých agresorů

Agresor	Zařazení agresora	Způsoby šikanování	Zpětná vazba
Hana, 9. třída ZŠ	2. skupina kultivovaný	vydírání, vyhrožování, zastrašování, verbální ponižování	bagatelizace, znevažování
Petr, Septima	2. skupina kultivovaný	urážky, ponižování, zesměšňování, manipulace	bagatelizace, pomlouvání autorit
Šimon, 7. třída ZŠ	1. skupina hrubián	strkání, bití, vyhrožování, zastrašování	bagatelizace, znevažování
Eva, 7. třída ZŠ	3. skupina srandista	verbální urážky, kyberšikana, navádění ostatních	bagatelizace, lhostejnost
Filip, 2. ročník SOU	3. skupina srandista	verbální urážky, navádění ostatních, pomluvy	přiznání, souhlas s omluvou

Zdroj: vlastní zpracování

Pokud se zaměříme na způsoby šikanování, u čtyř posuzovaných případů docházelo k verbálním útokům na oběti, nejčastěji se zde objevily urážky, ponižování a zesměšňování (u jednoho z případů se objevily i útoky v podobě kyberšikany). K fyzickým útokům došlo u jednoho případu a jednalo se především o strkání, podkopávání nohou, údery do ramene. A v jednom případě docházelo také k soustavnému vydírání obětí.

Většina agresorů se po usvědčení z šikany stavěla ke svým činům velmi obdobně. Bagatelizovali celou situaci, tvrdili, že se vlastně nic nestalo. Pouze v jednom případě agresor vyjádřil určitou lítost nad svými činy a omluvil se.

Tabulka 5. Typy rodin agresorů a problémové prvky v jejich výchově

Agresor	Problémy v rodině	Typ rodiny⁵⁵
Hana, 9. třída ZŠ	nedostatek času, přemrštěné ambice	ambiciózní, rozmazlující rodina
Petr, Septima	přemrštěné nároky, nedostatek ocenění a lásky	Perfekcionistická rodina
Šimon, 7. třída ZŠ	Ponižování a bití (otec), nedostatek pozornosti	Autoritářská rodina
Eva, 7. třída ZŠ	nadměrná benevolence, nedostatek kázně	Liberální rodina
Filip, 2. ročník SOU	nedostatek času, přetíženost, nedostatek kázně	Přetížená, odkládající rodina

Zdroj: vlastní zpracování

U všech rodin agresorů práce našla prvky, kterými se vyznačují problémové rodiny. Ty jsou stručně shrnuty v Tabulce 5.

V prvním případě u agresora Hany se jednalo o rodinu **ambiciózní** a zároveň **rozmazlující**, která se vyznačovala nedostatkem času, nedostatkem pravidel a zároveň vysokými očekáváními. Rodina Petra byla zařazena mezi rodiny **perfekcionistické**, rodiče na své děti vyvíjeli velmi silný tlak, aby dosahovaly skvělých výsledků, nedokázali však své děti za tyto výsledky dostatečně ocenit, ke svým dětem se nechovali láskyplně. V obou těchto případech se rodiče snažili svým chováním dosáhnout co nejlepších studijních výsledků svých dětí, avšak zcela odlišným způsobem. Zatímco na Petra rodiče vyvíjeli soustavný tlak, který pro něj byl patrně frustrující, rodiče Hany se snažili přizpůsobit okolí potřebám, choutkám i rozmarům své

⁵⁵ Dle členění profesora Heluse, viz str. 27-30

dcery. Nelze proto stanovit, že by Hana byla nějak frustrována a pokud ano, tak pouze tak, že se jí nedostane všeho, co si zamane. Spíše než o frustraci se však jedná o převzatý vzorec chování, kdy je agresor zvyklý na to, že si může dělat, co chce.

Ve třetím případě, Šimona, se vyskytovala rodina **autoritářská**, u které agresivní chování otce negativně působilo na agresora, jeho výchova probíhala v atmosféře strachu a násilí a agresor poté uplatňoval stejné chování vůči svým spolužákům. Je to typický příklad přejímání vzorců chování svých rodičů, tj. kdo je jako dítě bit, bude s vyšší pravděpodobností než ostatní bít ostatní, typicky své vlastní děti, a bude agresivní ke svému okolí.

V předposledním případě se jednalo o rodinu, která by se dala zařadit někam na hranici rodiny funkční a problémové, jednalo se o rodinu **liberální**, ve které rodiče nestanovovali žádná pravidla a žádný řád, což mělo za následek, že agresor nedokázal odlišit, co si ještě může dovolit ke svým vrstevníkům a k autoritám a co už nikoli. Vliv rodinného prostředí na Evu je srovnatelný s vlivem rodinného prostředí na Hanu, kdy motivací k agresivnímu chování není frustrace, ale vžitá upřednostňování práv svých před právy ostatních.

Rodina Filipa pak byla zařazena mezi rodinu **přetíženou** a **odkládající**, rodiče si na své dítě nedokázali udělat dostatek času, což mělo patrně za následek citovou deprivaci, jež vedla agresora ke snaze zviditelňovat se. Frustraci a citovou deprivaci je tedy možné vysledovat v případech Petra, Šimona a Filipa, zatímco Eva a Hana podle výpovědí respondentů a následného zkoumání jako frustrované klasifikovány nebyly, naopak v jejich výchově na ně nebyl vyvíjen žádný tlak a nebyly vystavovány konfliktům s autoritami, nenaučily se je ale také vnímat a respektovat. Je tedy možné sledovat zajímavý rozdíl mezi rodinnými prostředími agresorů – dívek a agresorů – chlapců. Na chlapce byli rodiče přísní, zatímco k dívkám byli benevolentní. Tento závěr může znamenat, že chlapci jsou více náchylní k frustraci z příliš vysokých nároků na ně, ale i to, že na chlapce rodiče obecně uplatňují vyšší nároky.⁵⁶ Tyto teze již práce dále nezkoumá.

⁵⁶ Pro potvrzení těchto závěrů na základě kvantitativního výzkumu by bylo nutné rozšířit vzorek respondentů. Takto se může jednat i o náhodu.

ZÁVĚR

Na základě teoretických poznatků byl stanoven jistý řetězec vztahů: V každém případě šikany na středních a základních školách existuje agresor a oběť (případně agresori a oběti), agresori jsou ke svému chování vnitřně motivováni a jedním ze zdrojů této vnitřní motivace je rodinné prostředí, ze kterého agresori pocházejí. Výchozím bodem je, že „normální je nešikanovat“, a proto práce pracuje s negativně působícím vlivem, tj. že nedostatečné zajištění základních funkcí rodiny vedou ke zvýšení pravděpodobnosti toho, že dítě se na základní nebo střední škole stane agresorem. V praktické části práce je pak cílem zkoumat tuto základní hypotézu pomocí rozhovorů s takovými učiteli, kteří dokázali poskytnout relevantní informace jak o agresorovi, tak o rodinném prostředí, ze kterého agresor pocházel.

Výsledky rozhovorů s pěti různými třídními učiteli ukazují, že rodinná prostředí agresorů vykazovala ve všech případech jisté problémové znaky a že tyto rodiny by bylo možné zařadit dle definice mezi problémové. Každá jednotlivá rodina by musela být dále zkoumána, aby bylo možné s jistotou určit její zařazení mezi problémové, nicméně informace od respondentů k tomu vždy více či méně směřují.

Základní hypotéza uvedená v úvodu práce byla zkoumanými případy postupně potvrzována, a to nejen vzhledem k výše uvedenému faktu, že rodiny vykazovaly jisté problémové znaky, ale především proto, že tyto problémové znaky jsou dle teoretických poznatků vždy v souladu s předpokládaným narušeným vztahem dítěte k ostatním spolužákům nebo k autoritám. Je rovněž patrné, že narušený vztah k vrstevníkům a k autoritám spolu souvisí, pouze v jednom případě dokázal agresor při jasném prokázání šikany uznat svou chybu a respektovat rozhodnutí autorit (i v tomto případě se ale mohlo jednat o prostý kalkul daného agresora).

Především srovnání Šimona jako agresora hrubiána a ostatních agresorů při zohlednění rodinných prostředí ilustruje rozdílný negativní vliv různých rodinných prostředí na sklon k agresi dítěte, která se pak projevuje různými způsoby. Pouze Šimon, který se setkal s fyzickým násilím ze strany rodiče ve vyšší míře než ostatní agresori, se uchýlil také k fyzickému násilí a snažil se imponovat ostatním (nebo zastrášovat ostatní) fyzickou silou. Ostatní agresori zůstali spíše u verbálních projevů,

což ovšem nesnižuje závažnost jejich případů. Hlavně případy Evy a Filipa lze označit za velmi závažné, když docházelo k zavádění norem chování celé skupiny k oběti, což může být velmi traumatizující a odpovídající pokročilejším stádiím šikany.

Vliv rodinného prostředí na žáky je něco, co může pedagog ze své pozice jen velmi těžko ovlivnit, většinou se dostane prakticky před hotovou věc (na středních školách zřejmě vždy). Přesto je možné s prokázaným vztahem mezi rodinným prostředím a sklonem k agresi pracovat. Především třídní učitelé by měli být schopni se určitým způsobem s rodinou každého svého žáka určitým způsobem seznámit a aplikovat nabyté poznatky v přístupu k jednotlivcům. Není možné žádného žáka upřednostňovat nebo znevažovat před ostatními, ale když už se objeví nějaký první incident, kázeňský přestupek nebo konflikt mezi žáky, může učitel vědět, co lze od jednotlivců očekávat.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

ČÁP, Jan; MAREŠ, Jiří. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-463-X.

ČERMÁK, Ivo. *Dětská agrese*. Brno: Cerm, 1998. ISBN 80-7204-098-7.

DAŘÍLEK, Pavel. *Agrese a šikana u dětí a možnosti jejich zvládnutí*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013, ISBN 978-80-244-3758-3.

DUNOVSKÝ, Jiří. *Sociální pediatrie: vybrané kapitoly*. Praha: Grada, 1999. ISBN 80-7169-254-9.

HELUS, Zdeněk. *Sociální psychologie pro pedagogy*. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1168-3.

HERZOG, R. *Násilí není řešení*. 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2009. 120 s. ISBN 978-80-7238-850-9.

KOCUROVÁ, Marie. *Agresivita a šikanování*. Plzeň: Pedagogické centrum Plzeň, 2002, ISBN 80-7020-101-0.

KOLÁŘ, Michal. *Bolest šikanování*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7178-513-X.

KOLÁŘ, Michal. *Skrytý svět šikanování ve školách*. Vyd. 2. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-123-1.

LOVASOVÁ, Lenka; HANUŠOVÁ, Jaroslava; HELLEBRANDOVÁ, Kateřina. *Děti a jejich problémy*. Praha: Sdružení Linka Bezpečí, 2005, ISBN 80-239-4482-7.

MAREŠOVÁ, Marie, MAŘÍKOVÁ, Hana. *Proměny současné české rodiny: rodina-genderstratifikace*. Praha: Sociologické nakl., 2000, ISBN 80-858-5093-1.

MARTÍNEK, Zdeněk. *Agrese a agresivita u dětí a mládeže*. Praha: Národní institut pro další vzdělávání, 2007, ISBN 978-80-86956-29-9.

MATĚJČEK, Zdeněk; DYTRYCH, Zdeněk. *Krizová situace v rodině očima dítěte*. Praha: Grada, 2002. ISBN 80-247-0332-7.

MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Vydavatelství Sociologické nakladatelství, 1997. ISBN 80-04-25236-2.

MŠMT. *Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení*. Č.j. 24 246/2008-6.

MÜHLPACHR, Pavel. *Sociální patologie*. Brno: Masarykova univerzita, 2001. ISBN 80-210-251.

NYTROVÁ, Olga; PIKÁLKOVÁ Marcela. *Etika a logika v komunikaci*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2007. ISBN 978-80-86723-45-7.

PREKOPOVÁ, Jiřina. *Jak být dobrým rodičem*. Havlíčkův Brod: Grada publishing, 2001. ISBN 80-247-9063-7.

ŘÍČAN, Pavel. *Agresivita a šikana mezi dětmi*. Praha: Portál, 1995. ISBN 80-7178-049-9.

ŘÍČAN, Pavel; JANOŠOVÁ, Pavlína. *Jak na Šikanu*. Praha: Grada, 2010. ISBN 978-80-247-2991-6.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Kognitivní a sociální psychologie žáka základní školy*. Praha: Karolinum, 2001. ISBN 80-246-0181-8.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Základy psychologie*. Praha: Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0841-3.

VÝROST, Jozef. *Aplikovaná sociální psychologie I: [člověk a sociální instituce]*. Vyd. 2. Praha: Portál, 1998, ISBN 80-7178-269-6.

Seznam použitých internetových zdrojů

AXA. Šikana – stále častější problém dnešních dětí. In: *AXA, tisková zpráva[online]*. 2014. [24.1.2016] Dostupné na: <https://www.axa.cz/getattachment/cf6e1ad2-925c-4b6e-bc05-50e986fb92ff/SIKANA-%E2%80%93-stale-castejsi-problem-dnesnich-deti.aspx>

BOJOVKY.INFO. [online]. Bojovky.info [20.12.2015]. Dostupné na:
<http://www.bojovky.info/fast-defense/31-deti-a-mladez-statistika>

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD [online]. ČSÚ. [6.1.2016]. Dostupné na:
<https://www.czso.cz/csu/czso/ceska-republika-od-roku-1989-v-cislech#12>

GRAFOLOGIE A PSYCHOLOGIE [online]. Franče, Vojtěch. [12.12.2015].
Dostupné na: <http://ografologii.blogspot.cz/2010/01/agrese-nasili.html>

HANUŠOVÁ, Jaroslava. *Rodina*. Praha: Vzdělávací institut ochrany dětí. Dostupné
na: <http://www.praha13.cz/file/rja1/Rodina.pdf>.

O DROGÁCH [online]. SANANIM o.s. [3.11.2015]. Dostupné na:
<http://www.odrogach.cz/skola/sikana-a-nasili/myty-o-sikane.html>

WIDOM, Cathy; NEWMAN, Joseph; NATHAN, Stuart. 1985: Passive Avoidance
in Syndromes of Disinhibition: Psychopathy and Extraversion. In: *Journal of
Personality and Social Psychology*. 1985, roč. 48, č. 5, str. 1316-1327. ISSN 0022-
3514. [20.12.2015]. Dostupné na:
<http://psych.wisc.edu/newman/SecurePDF/Neman%20WN%20JPSP%201985.pdf>

SEZNAM TABULEK A GRAFŮ

Seznam grafů

Graf 1. Rozložení typů rodin v běžné populaci dle jejich funkčnosti	- 13 -
---	--------

Seznam tabulek

Tabulka 1. Výsledky projektu Minimalizace šikany	- 24 -
Tabulka 2. Typické vlastnosti agresora	- 26 -
Tabulka 3. Porovnání shodných vlastností agresorů dle teorie a praxe	- 51 -
Tabulka 4. Profily jednotlivých agresorů	- 52 -
Tabulka 5. Typy rodin agresorů a problémové prvky v jejich výchově	- 53 -

BIBLIOGRAFICKÉ ÚDAJE

Jméno autora: Jana Nádvorníková

Obor: Speciální pedagogika - vychovatelství

Forma studia: kombinované studium

Název práce: Vliv rodinného prostředí na sklon k šikanování

Rok: 2016

Počet stran textu bez příloh: 50

Celkový počet stran příloh:0

Počet titulů českých použitých zdrojů: 23

Počet titulů zahraničních použitých zdrojů: 0

Počet internetových zdrojů: 7

Vedoucí práce: Mgr. Nataša Kocourková